

Mestreech Verleech? of een spatje Voltaire en co.?

*Een onderzoek naar invloeden van de Verlichting op de praktijk
van het laat 18^e eeuws Maastrichts strafrecht*

*Scriptie ter afsluiting van de studie
Nederlands Recht aan de Universiteit Maastricht
op 31 augustus 2005*

door

Marion Koene – Gorren
Begeleider: Prof.dr. A.M.J.A. Berkvens

Inhoudopgave

1. Inleiding	2
2. De Verlichting	4
2.1. Wat de Verlichting was	4
2.2. Duur	6
2.3. Locatie	7
3. Verlichting, recht, strafrecht en strafrechtauteurs	7
3.1 Verlichting en strafrecht	8
3.2 Strafrechtauteurs	10
3.2.1 Montesquieu	10
3.2.2 Beccaria	11
3.2.3 Voltaire	13
4. Maastricht en de Verlichting	15
5. Eerste conclusie	18
6. Het Maastrichtse strafrecht in de tweede helft van de achttiende eeuw	19
6.1 Geldend recht	19
6.2 Strafrechtelijke organisatie	19
6.3 Het strafproces	22
6.3.1 Het civiele strafproces	22
6.3.2 Het criminele strafproces	24
6.3.2.1. De verkorte oftewel summiere strafprocedure	25
6.3.2.2. Het extra-ordinaris proces	26
6.3.2.3 Het ordinarisproces	27
7. Onderzoek naar de invloed van de Verlichting op de laat 18 ^e eeus Maastrichtse strafrechtspraktijk	28
7.1 Onderzoekbronnen en methodiek	28
7.2 Onderzoekresultaten	29
8. Tweede conclusie	32
9. Uit het onderzoek voortvloeiende vragen	33
9.1 De adviezen van Pélerin	33
9.2 Summiere strafprocesvoering	36
9.3 Verschillen tussen het Brabants en het Luik hooggerecht.	37
9.3 Een andere onderzoeksmethode ?	38
10 Samenvatting	38
Bijlage 1	41
Bijlage 2	42
Lijst van geraadpleegde bronnen	43

1. Inleiding

De navolgende studie vormt de afsluiting van mijn opleiding tot jurist. Ze heeft tot doel na te gaan of de Verlichting de laat 18^e eeuwse Maastrichtse strafrechtspraktijk beïnvloedde.

Al vrij snel nadat in Frankrijk en Italië verlichtingsfilosofen waren begonnen met aandringen op hervorming van het strafrecht, kwamen ook in de Nederlanden hervormingstendenzen tot ontwikkeling.¹

Maastricht nam in de tweede helft van de 18^e eeuw in staatsrechtelijk opzicht een onafhankelijke positie ten opzichte van haar omgeving in. Van die omgeving was de stad echter niet geïsoleerd. Het lijkt daarom niet anders dan vanzelfsprekend, dat ontwikkelingen uit de omgeving ook in Maastricht voet aan de grond kregen. Een Roermondse advocaat deed in die tijd verwoedde pogingen om de strafrechttheorieën van de Verlichting in te zetten om voor zijn cliënt een mildere straf te bewerkstelligen.² Men zou verwachten dat situaties zich ook in laat 18e eeuwse Maastricht zouden voordoen? Gebruikte ook de Maastrichtse advocatuur de ideeën van de Verlichting ten gunste van haar clientèle? Dat is de belangrijkste vraag waarop deze studie beoogt een antwoord te geven. Een andere vraag is echter ook van belang, namelijk in welke mate het verlichte gedachtegoed door de Maastrichtse intellectuelen, meer in het bijzonder de Maastrichtse juristen werd opgepakt? Er kan immers geen sprake zijn van toepassing in de praktijk als er geen receptie van het verlichtingsdenken heeft plaatsgevonden. Het antwoord op de kernvraag van deze studie werd in de periode maart tot en met juni 2005 gezocht in de archieven van de Maastrichtse hooggerechten waar de criminele rollen van de hooggerechten en de bewaard gebleven procesdossiers onderzocht werden op tekenen van verlichtingsdenken bij de verdedigende advocaten en procureurs.

De studie is als volgt opgebouwd: in hoofdstuk 2 wordt een toelichting op het begrip Verlichting gegeven en worden de verschillende invalshoeken langs welke de literatuur het fenomeen benadert besproken. In hoofdstuk 3 wordt de tijdens de Verlichting gangbare visie op het recht en het strafrecht besproken. Daarnaast worden de bekendste strafrechtauteurs van de Verlichting geïntroduceerd. In hoofd-

1 Berkvens, *Hervorming*, p. 137-171; Berkvens, Timmermans, Maastricht 1995, geheel; Berkvens, *Strafprocesrecht*, p. 347-361; Monballyu, *Raad van Vlaanderen*, p. 47-77; Monballyu, Goswin de Fierlant, p. 281-300; Bosch, J.W., *Beccaria et Voltaire*, p. 1-21.

2 Berkvens, Timmermans, p. 24-25.

stuk 4 komt de receptie van de Verlichting door de laat 18^e eeuwse Maastrichtse juristen aan bod. In hoofdstuk 5 wordt vervolgens een eerste, voorlopige conclusie getrokken. Hoofdstuk 6 vormt de aanloop naar de beschrijving van het archiefonderzoek. In dit hoofdstuk wordt aandacht besteed aan het destijds heersend recht, de strafrechtelijke organisatie bij beide hooggerechten, de gehanteerde procesvorm etcetera. Dit alles ter ondersteuning van hoofdstuk 7 waarin de resultaten van het archiefonderzoek worden behandeld. In hoofdstuk 8 wordt een tweede, voorlopige, conclusie getrokken. Deze is gebaseerd op de resultaten van het archiefonderzoek. Vaak levert onderzoek niet alleen antwoorden op, maar duiken ook nieuwe vragen op. Dat is ook nu het geval. Die vragen komen in hoofdstuk 9 aan de orde. Een samenvatting van de totale studie alsmede de definitieve conclusie treft men in hoofdstuk 10 aan.

2. De Verlichting

2.1. Wat was de Verlichting ?

Bij de benadering van het fenomeen Verlichting hebben verschillende auteurs voor verschillende invalshoeken gekozen. Algemene naslagwerken lijken ervoor te kiezen om de Verlichting vooral als een cultuurhistorische periode te beschouwen. Van Dale beschrijft de Verlichting als de periode van het rationalisme in de 18e eeuw en ook volgens Encarta, slaat de term Verlichting op een periode in de Europese cultuurgeschiedenis.³ De meer themageoriënteerde literatuur kiest daarentegen voor andere invalshoeken. Peter Gay zag in *The Enlightenment, an interpretation* de Verlichting vooral als een menselijk streven naar bevrijding.⁴ De Verlichting was in zijn opvatting het gezamenlijke werk van in groepsverband werkende denkers, die verspreid waren over verschillende grote naties. Deze groep poogde gezamenlijk, door middel van praktische actie, veranderingen in de bestaande samenlevingen op gang te brengen. Deze praktische actie kreeg vorm door middel van het geschreven woord. De verlichtingsdenkers beoogden moesten bijdragen aan grotere maatschappelijke en persoonlijke voorspoed, aan rechtvaardigere wetten, aan milder en deskundiger bestuur, aan religieuze tolerantie, intellectuele vrijheid en vooral ook aan een verhoogde mate van individuele zelfbewustheid. Gay legde dus de nadruk vooral op de eenheid van de Verlichting als groep.

John W. Yolton stelde in *The Blackwell Companion to the Enlightenment* eveneens vast dat de Verlichting uit een groep bestond, maar constateerde dat het de *groep* die de Verlichting geacht werd te zijn, aan eenheid ontbrak.⁵ Ze was ongedefinieerd, schommelde qua samenstelling en de leden spraken elkaar vaak tegen. Volgens Yolton werden de auteurs van de Verlichting veeleer gebonden door het feit dat ze allen min of meer gelijktijdig een aantal ideeën of gedragingen uit hetzelfde concept omarmden, dan door groepseenheid. Als een paal boven water stond echter dat de theorieën van alle auteurs dezelfde kenmerken droegen: Iedere auteur verklaarde het universum door gebruik te maken van de rede. Men was er gezamenlijk van overtuigd, dat waarheidsvinding diende te geschieden door middel van empirische observatie, ondervinding, gebruik van rede en systematische twijfel. Autoritair opgelegde, niet proefondervindelijk bewezen leerstellingen

3 Van Dale, Verlichting; Encarta, Verlichting.

4 Gay, Enlightenment, p. 4-5.

5 Yolton, Blackwell Companion, p. 1.

werden afgewezen. Het menselijk leven werd gezien, gehanteerd, begrepen en vormgegeven op gelijke wijze als het overige natuurlijke leven. Men geloofde in de mogelijkheid tot verbetering van de mens door middel van educatie. Religieuze leerstellingen als middel tot het leren begrijpen van de fysieke en menselijke wereld, werden afgewezen. Van al deze karaktertrekken was echter, volgens Yolton, de neiging tot afbraak van mythes, dat wil zeggen, de neiging om de rede te gebruiken ten behoeve van het oplossen of onderzoeken van de veelvoudige problemen die het menselijk leven en handelen voortbracht, het meest opvallende kenmerk van de Verlichting.⁶ Die neiging tot afbraak van mythes kwam al bij de Duitse verlichtingsfilosoof Immanuel Kant voor.⁷ Kant benaderde de Verlichting niet als groep maar vanuit het individu, waarbij hij bevrijding van de mens uit een zelfveroorzaakte onvolwassenheid centraal stelde.⁸

Het inzicht in wat de Verlichting nu precies was, wijzigde ook met het voortschrijden van de tijd. In de jaren negentig van de 20^e eeuw kwamen zowel Porter als Mijnhardt tot de conclusie dat de Verlichting moest worden beschouwd als een toestand, een golf van agitatie in de samenleving.⁹ De Verlichting was weliswaar door grote namen ingeluid, maar volgehouden en verspreid werd ze door een grote aanhang van onbekende schrijvers, denkers, lezers en contactkringen. Zowel Mijnhardt als Porter maakten duidelijk dat men niet meer alleen naar de grote verlichtingsdenkers moest kijken, maar ook oog moest hebben voor het draagvlak voor hun ideeën. Oog moest men tevens hebben voor het feit dat de Verlichting allermindst een universele norm oplegde. Veel Europese landen bleken bij de vormgeving van de Verlichting hun eigen intellectuele agenda's te hebben ontwikkeld. Voor de punten op de diverse agenda's probeerde men met behulp van een aan nationale tradities aangepast verlichtingsdenken antwoorden te formuleren. Porter merkte op dat de nadruk minder moest worden gelegd op de strijdbare enkeling en meer op de aanhangers, een grote groep van welbespraakte gecultiveerde mannen en vrouwen verdeeld over heel Europa

"[...] ontwikkelde mensen over het algemeen, opererende in de publieke sfeer, die prat gingen op hun eigen vooruitstrevende opinies en beschaafde levensstijl ' intussen een spatje Voltaire en Co. oppikkend. Misschien slechts als laagje vernis, maar soms ook oprecht als onderdeel van een nieuwe levensstijl."

6 Ibid.

7 Rattner-Danzer, Aufklärung und Fortschrittsdenken, p. 24.

8 Ibid.

9 Porter, Enlightenment, p. 5 e.v.; Mijnhardt, Nederland.

Porter was van mening dat dit zou betekenen dat men de Verlichting veel meer moest zien als een ommekeer binnen het *ancien régime*, dan als de handeling van een groep terroristen die van buiten uit probeerden het heersende bewind uit te hollen.

Uit het bovenstaande blijkt dat een eenduidig antwoord op de vraag wat de Verlichting was, niet kan worden gegeven. Echter, minstens zo complex als het antwoord op de vraag wat de Verlichting was, is het antwoord op de vraag wanneer de Verlichting plaatsvond.

2.2. Duur

Volgens Yolton valt een exact begin van de Verlichting, net als een exact einde, niet vast te stellen.¹⁰ Dat komt, volgens hem, doordat factoren die grote, explosieve episodes uit de geschiedenis veroorzaken doorgaans complex, onderling verweven en moeilijk te determineren zijn. Hooker c.s. lijken een vergelijkbare mening te zijn toegedaan.¹¹ Zij stellen dat tijdens de Verlichting het beeld veranderde dat de mens van de wereld had. Naar hun mening bouwen veranderingen in een wereldbeeld doorgaans in essentie voort op eerdere veranderingen waardoor een exact moment van overgang vaak moeilijk te duiden is.

Grofweg lijkt de literatuur voor wat betreft de duur van de Verlichting een periode aan te houden, beginnend bij de Engelse *Glorious Revolution* van 1688 en eindigend met de Franse Revolutie van 1789. Dit betekent echter niet dat aan verlichtingstheorieën verwante redeneringen niet al eerder tot uitdrukking kwamen. Al bij de oude Grieken zag men filosofieën over wereld, mens en gedrag. In de Christelijke samenleving van de vroege middeleeuwen was voor deze ideeën geen plaats. Tot aan de Renaissance bleef er alleen ruimte voor door de kerk goedgekeurde leerstellingen. Met de heropleving van de belangstelling voor de Griekse denkers, nam de kennis over hun denkwereld toe en ontstond iets meer ruimte voor de ontwikkeling van niet op kerkelijke dogma's gebaseerde leerstellingen. In diezelfde tijd evolueerden de middeleeuwse samenlevingen naar bestuurssystemen die zich kenmerkten door nationale wetgeving, bureaucratie en absolute monarchie. De periode 1660-1789 wordt over het algemeen het tijdperk van het Absolutisme genoemd vanwege de groei van de absolute en centrale macht van nationaal bestuur en monarchie. Het rationeel menselijk denken van de Verlichting zette zodoende door binnen een absolutistische context.

10 Yolton, *Blackwell Companion*, p.1.

11 Hooker, *European Enlightenment*.

2.3. Locatie

Frankrijk wordt wel eens als de bakermat van de Verlichting gezien. Niet de Fransen echter, maar de Engelsen waren de koplopers van de Verlichting. Terwijl de rest van Europa de absolute macht van haar monarchen nog zag groeien, waren er in Engeland al verlichte geesten zoals John Locke, die volop trachtten het politieke en maatschappelijke roer om te gooien. Honderd jaar voor Frankrijk, in 1689, was Engeland met de *Glorious Revolution* toe aan een complete hervorming van haar monarchie. Dat was honderd jaar voordat Frankrijk de monarchie terzijde schoof. Engelse verlichtingsdenkers sloten zich aaneen met gevluchte Franse Hugenoten en vormden in de Republiek der Verenigde Nederlanden een bruggenhoofd. De Engelse revolutie was toen nog in volle gang. Het was vanuit dit bruggenhoofd in de Nederlanden dat de vroege verlichtingsideeën zich onder de intellectuelen op het Europese vasteland verspreidden.¹²

In Frankrijk was er inmiddels een rijke voedingsbodem voor de verlichtingsideeën ontstaan. Bij het kerkelijk zowel als het wereldlijk gezag was daar inmiddels een zelfondermijnend proces in gang gezet. De Franse kerk was al geruime tijd onderworpen aan kritiek. In de 17^e eeuw begonnen aanhoudende polemieken onder christelijke theologen de onbestendigheid van kerkelijke dogma's te onthullen. En terwijl de kerk bezig was haar grip op de Franse samenleving kwijt te raken, holde bijna gelijktijdig een onbekwaam en onderdrukkend gecentraliseerd bestuur de kracht en de greep van het *ancien régime* uit.¹³ Eind 17e, begin 18e eeuw was ook Frankrijk klaar was voor de Verlichting. De rest van Europa zou volgen.

3. Verlichting, recht, strafrecht en strafrechtauteurs

Tijdens de Verlichting was de rechtswetenschap nauw verbonden met de grote vragen van die tijd. Zo vroeg men zich bijvoorbeeld af hoe rechtssystemen moesten worden aangepast, om aan de behoefte van de samenleving tegemoet te kunnen komen? Had de samenleving een hele nieuwe rechtsorde nodig of slechts een evolutie van de bestaande? Was een gecodificeerd rechtssysteem de beste manier om de samenleving te organiseren of moest de modernisering aan de rechtspraak worden overgelaten? Moesten natuurwetenschappelijke onderzoeksmethodes ook op de rechtswetenschap worden toegepast? Was de essentie van het recht te vinden in rationele principes? In de nationale of lokale gewoonte en haar sociale en historische context? Of in de beginselen van ethiek en recht? En hoe verhiel dit

¹² Porter, *Enlightenment*, p.41.

¹³ *Ibid.*

alles zich tot de wijze waarop onderdaan en soeverein al dan niet ondergeschikt waren aan het recht?

De natuurrechtelijke traditie oefende grote invloed op de rechtswetenschap van de Verlichting uit.¹⁴ De representanten van het natuurrecht beschouwden het recht als een geheel van uitsluitend op de rede gebaseerde beginselen. Preoccupatie met systeem en methode was een belangrijke erfenis die zij de Verlichting nalieten. Een gevolg van die erfenis was de tendens om meer en meer juridische interpretatiemodellen, die gebaseerd waren op logica, wiskunde en geometrie, te prefereren boven stellingen die op autoriteit waren gebaseerd.¹⁵ Belangrijke representanten van het natuurrecht waren Grotius en Von Pufendorff. In Duitsland ontwikkelde zich onder leiding van juristen als Thomasius en Wolff een natuurrecht dat in hoge mate rationeel was en waarvan de aanhangers een voorkeur voor positieve rechtsregels hadden. In dit natuurrecht was het de taak van de jurist om te zorgen voor interne samenhang. Bij Thomasius en Wolff was recht een hiërarchisch systeem waarin regels zich voortbewogen van algemeen naar bijzonder en grotendeels losgemaakt waren uit hun sociale en historische context. Het was een vorm van rechtspositivisme die de weg plaveide voor de codificaties van Beieren (1754), Pruisen (1794) en Oostenrijk (1811).¹⁶

3.1 Verlichting en strafrecht

De hervorming van het strafrecht kwam tijdens de Verlichting in het middelpunt van de belangstelling te staan. Het strafrecht van het *ancien régime* was extreem hard.¹⁷ Geheime inquisitie kon er toe leiden dat een verdachte in staat van beschuldiging werd gesteld zonder te weten dat er een strafonderzoek tegen hem of haar was ingesteld. Bewijsgraving door middel van onder tortuur afgedwongen bekentenissen kwam dermate vaak voor dat de tortuur ook wel *de koningin der bewijsmiddelen* werd genoemd.¹⁸ Het strafrecht van *ancien régime* was niet alleen extreem hard. Het was ook zo onduidelijk, dat de toepassing regelmatig door willekeur, toeval en vooroordeel bepaald werd. Rechters hadden enorme vrijheid met betrekking tot de interpretatie van het strafrecht. Dat had tot gevolg, dat de toepassing met regelmaat van de klok plaatsvond op een manier die tegenwoordig zou worden gekenschetst als willekeurig, bevooroordeeld en door toeval bepaald.

14 Yolton, Blackwell Companion, p. 275-277.

15 Ibid.

16 Ibid.

17 Javier Treviño, Sociology, p. 15.

18 Ibid.

Corruptie onder rechters en aanklagers vormde een probleem van grote omvang.¹⁹ De hardheid van het inquisitoir strafrecht op het Europese continent kwam voornamelijk voort uit de invloed van het canoniek en het Romeinse recht.²⁰ Binnen de kerk was ten tijde van de reformatie het Heilig Officie ingesteld. Dit Heilig Officie was een rechtbank, belast met de vervolging van misdrijven tegen het geloof. Het ontzegde verdachten niet alleen vaak een behoorlijk proces, maar maakte ook regelmatig gebruik van de tortuur als middel van bewijsgaring. De omvang van de bijdrage van het Romeins recht aan de wreedheid en de ongelijkheid van het strafrecht blijkt, volgens Tappan, het duidelijkst in Frankrijk.²¹ Daar hadden rechters zo'n grote discretionaire bevoegdheid in de vaststelling van de aard en de omvang van het gepleegde delict en in de vaststelling van de vervolgens op te leggen straf dat excessen bijna onvermijdelijk waren. In Frankrijk vertoonde volgens Tappan het strafrecht van het *ancien régime* nog grotendeels dezelfde kenmerken als het strafrecht aan het eind van de 13e eeuw.²² Of de dominantie van het Romeinse recht voor heel Frankrijk gold, is betwifelbaar. Zowel Gerbenzon en Algra als Lokin en Zwolve wijzen er op dat het Romeins recht vooral in het zuiden, in de zgn. *Pays de droit écrit* dominant was.²³ Wat Tappan mijns inziens echter wel terecht vaststelt is de extreme hardheid van de Franse strafwetgeving. Als men er de *Ordonnance Criminelle* van 1670 op naziet, dan kan men niet anders dan constateren dat het aantal delicten waarop doodstraf, lijfstraffen en galeistraffen stond ook aan de vooravond van de Verlichting nog zeer groot was.²⁴

Aan het begin van de 18^e eeuw barstte de kritiek op het heersende strafrechtstelsel los. Verlichtingsfilosofen voerden campagne voor een rationelere en humanere toepassing. Hun speerpunten waren: humanisering van het strafrecht, betere afstemming op elkaar van daad en straf, vastlegging van straffen in de wet en onafhankelijkheid van de rechterlijke macht. Volgens Martinage waren in de betogen van verlichte strafrechtauteurs concrete en technische voorstellen voor alternatieven minder talrijk dan de eisen voor afschaffing van de bestaande instellin-

19 Ibid.

20 Javier Treviño, *Sociology*, p.16.

21 Tappan, *Penology*, p. 48-49.

22 Tappan, *Penology*, p. 48.

Zie bij Tappan ook noot 32, p. 48. In deze noot citeert Tappan Von Bär. Ook Von Bär constateerde dat het Franse strafrecht sinds de Middeleeuwen nauwelijks veranderde. Het strafrecht aan het einde van het *ancien régime* week volgens hem zelfs maar weinig af van het Franse strafrecht aan het einde van het Romeins keizerrijk en het begin van de Middeleeuwen.

23 Gerbenzon-Algra, *Voortgangh*, p. 149; Lokin,-Zwolve, *Hoofdstukken*, p. 167.

24 Doucet, *Droit Criminel*.

gen.²⁵ Verder leverde de gegeven alternatieven problemen op in die zin dat de omzetting van filosofie naar praktijk haperde. Het was niet zo dat er niets gebeurde. Integendeel zelfs; onder invloed van humanitaire denkbeelden en kritiek werd de strafwetgeving in tal van Europese landen gewijzigd en de tortuur afgeschaft, maar met name ter zake van de doodstraf waren de hervormingen slechts van korte duur. Onder druk van oorlogen en onlusten aan het einde van de 18^e eeuw werden ze al snel teruggedraaid.²⁶ Zweden was in 1772 het eerste land waar hervorming van het strafrecht plaatsvond. In 1776 volgden Polen, Oostenrijk en Pruisen en in 1786 Toscane. In Frankrijk werd het strafrecht in die zin hervormd, dat de tortuur ter bewijsgraving in 1780 werd afgeschaft. De preliminaire tortuur, dat wil zeggen de tortuur die kort voor de terechtstelling werd toegepast met als doel de veroordeelde de namen van medeplichtigen te doen onthullen, werd in Frankrijk in 1788 afgeschaft. In de destijds tot Oostenrijk behorende Zuidelijke Nederlanden werd de tortuur in 1776 afgeschaft; de Noordelijke Nederlanden moesten tot 1798 wachten. De afschaffing van de tortuur was vrijwel overal blijvend.²⁷ Anders echter verliep het, zoals hierboven al werd opgemerkt, met de maatregelen ter afschaffing cq. beperking van de doodstraf. Die werden veelal teruggedraaid.²⁸

3.2 *Strafrechtauteurs*

3.2.1 *Montesquieu*

Veel bekende en minder bekende auteurs hebben zich tijdens de Verlichting met ideeën over de hervorming van het strafrecht bezig gehouden. Montesquieu, Voltaire en Beccaria zijn als de meest bekenden de geschiedenis ingegaan. Montesquieu²⁹ was de eerste verlichtingsauteur die op hervorming van het strafrechtssysteem aandrong.³⁰ In 1721 voor het eerst in de satirische roman *Lettres Persanes* en in 1748 in zijn hoofdwerk *De l'Esprit des Lois*. Een deel van *De l'Esprit des Lois* is gewijd aan Montesquieu's visie op het strafrecht.³¹ Met name

25 Martinage, R.: Geschiedenis van het strafrecht in Europa, Ars Aequi Libri,- Nijmegen, 2002, p. 43.

26 Monballyu, Raad van Vlaanderen, p. 54-55.

27 Martinage, Strafrecht, p. 51.

28 Supra noot 25.

29 Charles-Louis de Secondat, baron de la Brède et de Montesquieu.

30 Dahlem, Montesquieu, zonder paginanummer; Zie ook : Martinage, Strafrecht, p. 44. Volgens Martinage werd Montesquieu in zijn denken over hervorming van het strafrecht beïnvloed door de Engelsman Rapin Thoyras. Zij verwijst op pagina 44 noot 42 naar: J-P. Royer, Histoire de la justice en France (2e ed. 1996) p. 180.

31 Montesquieu, Geest der Wetten, boek VI en XII, boek XI, hoofdstuk 6.

de godsdienst moest het ontgelden. Montesquieu ging ervan uit dat de wrede straffen van het strafrecht van het *ancien régime* terug te voeren waren op een theocratische visie op het strafrecht. In een theocratie leidt het staatshoofd zijn macht direct af van god, waardoor wereldlijke delicten veelal als een aanval op de religie worden beschouwd. Montesquieu zag dat een groot deel van deze vergrijpen niet meer als zodanig konden worden beschouwd. Ze dienden of gedepénaliseerd of naar wereldlijk recht vervolgd en bestraft te worden. Een groot aantal delicten zou op die manier aan de kerkelijke jurisdictie worden onttrokken. Straffen dienden bij Montesquieu een preventief karakter te hebben. Hij wees er nog voor Beccaria op dat de straf in overeenstemming met het onrechtsgehalte van het vergrijp moest zijn. Een dader moest niet alleen de straf, maar ook de strafmaat verdiend hebben.³² De doodstraf wees hij niet af. Een dader kon deze verdiend hebben. Bewijsgaring door middel van tortuur wees Montesquieu wel af.³³ Hij beschouwde de tortuur als inhumaan en bovendien overbodig waarbij hij erop wees dat de tortuur door een zeer beschaafd volk (het Engelse) zonder nadeel was afgewezen.³⁴ Montesquieu hechtte meer belang aan waarheidsvinding door middel van getuigenbewijs dan aan de tortuur. Een goed getuigenbewijs kon, volgens hem, worden verkregen door het horen van meerdere getuigen.³⁵ Een belastende getuige en een ontkennende verdachte hielden elkaar in evenwicht, welk evenwicht door een derde getuige weer opgeheven kon worden.

Montesquieu vorderde de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht en beoogde tevens willekeur in de rechtspraak te voorkomen door de rechterlijke bevoegdheid aan banden leggen. Hij wilde de rechterlijke macht verplichten om louter op basis van de wet recht te spreken. Eigen interpretatie stond hij niet toe. Bij onduidelikheden in de wet diende de rechter de wetgever aan te spreken, omdat die verantwoordelijk was voor de totstandkoming van de strafwetten.

3.2.2 Beccaria

Het werk van Montesquieu beïnvloedde de bekendste hervormingsgezinde criminalist van de 18e eeuw, Cesare Beccaria. Beccaria publiceerde in 1764 *Dei delitti e delle pene*³⁶ een werk dat in heel Europa gepubliceerd zou worden en dat

32 Dahlem, Montesquieu, p. 51.

33 De l' Esprit des Lois, boek VI hoofdstuk 17.

34 Ibid. " Nous voyons aujourd'hui une nation (la nation anglaise) très policée la rejeter sans inconvenients".

35 Dahlem, Montesquieu, p. 109.

36 Over misdadaad en straffen.

in verschillende talen zou worden vertaald. Het was Beccaria die de aandacht vestigde op de belangrijkste algemene principes van het strafrecht van zijn tijd en op de ergste en de meest voorkomende wantoestanden. Daarnaast deed hij voorstellen ter verbetering van het strafrechtstelsel.³⁷ Geheel in de lijn van Montesquieu voorzag Beccaria een strafrecht waarin machten duidelijk gescheiden waren. De wetgevende macht was exclusief bevoegd tot het uitvaardigen van wetten en de rechterlijke macht diende zich te beperken tot het op basis van de wet vaststellen van schuld of onschuld van een verdachte. Omdat de contractuele aard van de samenleving mensen niet op grond van hun sociale status discrimineerde, dienden ook de wetten toegepast te worden ongeacht sociale status. Met andere woorden, de wet diende alle burgers dezelfde rechtsbescherming te bieden. Wetten moesten in eenvoudige, voor eenieder begrijpbare taal geschreven zijn, zodat het voor eenieder mogelijk was de wet te kennen. Wetten moesten rationeel van aard zijn, omdat de mens dat ook was. De bewijslast in een zaak diende te verschuiven van aangeklaagde naar aanklager. Niet de onschuld moest immers worden bewezen maar de schuld.

Het strafrecht van het *ancien régime* maakte geen onderscheid tussen een aangeklaagde en een veroordeelde, een onrechtvaardigheid die Beccaria probeerde recht te zetten. Een beklagde die vrijgesproken was diende niet gestigmatiseerd te worden. Met klem ook wees Beccaria de heersende praktijk van geheime beschuldigingen af. Geheime beschuldigingen zetten, in zijn ogen, informanten tot leugens aan en droegen bij aan het creëren van een sfeer van verdachtmaking, waarbinnen iedereen als potentiële vijand werd beschouwd. Tegen het gebruik van de tortuur als middel tot bewijsgaring was Beccaria fel gekant, net zoals overigens tegen de doodstraf. Zijn kritiek kwam op het juiste moment en leidde ertoe dat de toepassing van tortuur en doodstraf in Europa onder druk kwam te staan.

Het aantal delicten bij welke werd bedreigd met harde en wrede straffen was in Europa onder het *ancien régime* ontelbaar. Als voorbeeld dient ook hier weer de Franse Criminele Ordonnantie van 1670³⁸ die daar aan de vooravond van de Verlichting nog vol mee stond. De doodstraf werd vaak in verzwaarde vorm toegepast. Beccaria stelde twee wijzigingen in het toenmalige strafstelsel voor, die ook in ons huidige strafrecht nog een cruciale plaats innemen, te weten het legaliteitsbeginsel en het proportionaliteitsbeginsel. Ingevolge het legaliteitsbeginsel mag geen straf worden opgelegd of deze dient haar basis te hebben in de wet. Het belang van dit beginsel blijkt uit de prominente plaats die het ook nu nog inneemt in de strafwet-

37 Javier Treviño, *Sociology*, p. 15.

38 *Supra* noot 24.

boeken van verschillende Europese staten.³⁹ Beccaria beschouwde de straf niet als een vorm van vergelding, maar als afschrikmiddel. Om in die zin effectief te zijn was proportionaliteit tussen de omvang van de straf en de zwaarte van het delict van belang. Een te lichte straf zou onvoldoende afschrikking opwekken, een te zware straf zou onverschilligheid ten opzichte van het recht voortbrengen. In beide gevallen zou de straf geen doel treffen. Verder diende de straf snel na het plegen van het delict te worden toegepast, zodat het verband tussen het delict en de daarop volgende straf nog voor eenieder duidelijk was. Tenslotte moest ook de zekerheid van toepassing duidelijk zijn. Het feit dat er op de daad ook onontkoombaar een straf zou volgen, zou toekomstige daders afschrikken.

Met bovengenoemde hervormingsvoorstellen beoogde Beccaria de ontwikkeling te bereiken van een strafrechtstelsel dat het contractuele karakter van de samenleving weerspiegelde en dat aan de behoeften van die samenleving tegemoet kwam. Tegelijkertijd moest het ervoor zorgen dat het de bij de mens aangeboren neiging om te streven naar rationaliteit, de eigen bevrediging, en de vrijheid om autonoom te beslissen over de weg die hij in het leven te gaan had, bevorderde.⁴⁰ Het werk van Beccaria inspireerde veel andere verlichtingsauteurs onder wie Voltaire.

3.2.3 Voltaire

Wellicht de meest invloedrijke verlichtingsdenker was François Marie Arouet oftewel Voltaire. Voltaire verspreidde het gedachtegoed van Beccaria verder.⁴¹ Aanvankelijk concentreerde het denken van Voltaire zich op twee aandachtspunten. In de eerste plaats beijverde hij zich om het empirisme zoals dat door de Engelsen was ontwikkeld in het Frans intellectuele leven te introduceren en in de tweede plaats streefde hij fanatiek naar religieuze tolerantie.⁴² Zijn betrokkenheid bij de hervorming van het strafrecht lijkt op gang te zijn gekomen doordat hij zich, in het kader van zijn strijd tegen religieuze intolerantie, actief en publiekelijk met een aantal strafzaken ging bemoeien. Bijzonder betrokken was hij in 1763 bij de zaak Calas. Jean Calas was een Hugenoot, die ter dood was veroordeeld en geëxecuteerd omdat hij zijn zoon zou hebben vermoord. Reden daarvoor zou de herbekering van die zoon tot het katholicisme zijn geweest.⁴³ Voltaire stelde de affaire aan de kaak in

39 Nederland: artikel 1 Wetboek van Strafrecht, Duitsland artikel 1 Strafgesetzbuch, België artikel 2 Strafwetboek, Frankrijk artikel 3 Code Pénal.

40 Javier Treviño, *Sociology*, p. 19.

41 Martinage, *Strafrecht*, p. 45.

42 Hooker, *European Enlightenment*.

43 Prakken, *Laatste woord*, p. 74.

zijn verhandeling *Traité sur la tolérance*.⁴⁴ Het lukte hem om door middel van een rechterlijke uitspraak inzage te verkrijgen in processtukken die normaliter geheim zouden zijn gebleven en uiteindelijk bereikte hij zelfs dat het proces postuum werd herzien.⁴⁵ In 1766 maakte Voltaire kennis met het werk van Beccaria. In een artikel getiteld *Commentaire sur le livre des délits et des peines par un avocat de province*, sloot hij zich aan bij Beccaria's ideeën inzake strafpreventie. Hij onderstreepte het door Beccaria benadrukte belang van humanere en proportionele straffen en wees erop dat de doodstraf vaak ook een nutteloze straf was. Als voorbeeld wees hij op de nutteloosheid van de doodstraf in geval van domestieke diefstal. Domestieke diefstal is diefstal van eigendommen van een werkgever door een werknemer. De wijze waarop de doodstraf in gevallen van domestieke diefstal doorgaans werd uitgevoerd, zorgde ervoor dat de straf haar doel miste. Bestolen werkgevers werden namelijk vaak door woedende toeschouwers van de doorgaans wrede executies dermate bedreigd dat ze van aangifte afzagen. Volledige afschaffing van de doodstraf beoogde Voltaire overigens niet. Hij wilde de doodstraf gehandhaafd zien voor uitzonderlijke misdrijven zoals majesteitsschennis en vadermoord. Voor alle andere gevallen stelde hij dwangarbeid voor, een straf die hij zag als een rationele straf met nut voor de samenleving. Een bepaalde vorm van nutsdenken was eigen aan Voltaire. Mildere straffen en het verminderen van het aantal delicten waarop de doodstraf stond, vond Voltaire overigens niet eens zo zeer een zaak van medemenselijkheid als van rationaliteit. Een gehangene kon immers niets meer voor de samenleving betekenen.

De noodzaak tot dépenalisering van handelingen die uiting geven aan de gewetensvrijheid, de vrijheid van meningsuiting en de individuele handelingsvrijheid, uitte zich bij Voltaire, net als bij Montesquieu, in de eis tot dépenalisering van zelfmoord. De strafbaarstelling van zelfmoord had in feite altijd tot bestraffing van de familieleden van de zelfmoordenaar geleid. Dit vanwege het feit dat de overheid bij een zelfmoord het dode lichaam van de overledene confisqueerde en daarmee ook diens goederen. Door de confiscatie werden onschuldige familieleden van financiële middelen beroofd. Een juiste toemeting van straffen bereikte men, volgens Voltaire, door het onderscheid tussen politieke- en natuurwetten beter in acht te nemen. Overal en altijd al hadden diefstal, moord, ondankbaarheid tegen ouders en weldoeners en samenspanning tegen het vaderland als misdrijf gegolden. Deze misdrijven waren schendingen van het naturrecht. In die zin stonden ze lijnrecht tegenover misdrijven die door plaats en tijd bepaald werden. Dat waren delicten die

44 Prakken, p. 117.

45 Ibid.

in de nood van het moment gepleegd werden, ter versterking van de regeringsmacht of ter voorkoming van ongelukken en tegenslagen. De laatste categorie diende beduidend geringer bestraft te worden dan de eerste omdat die misdrijven voortkwamen uit schending van het natuurrecht. Voltaire was van mening, dat justitie door gebruik te maken van de tortuur een serie van justitiële moorden veroorzaakt had. Desondanks wilde hij de tortuur toch niet volledig afschaffen. Hij wilde haar handhaven voor het opsporen van de medeplichtigen van bijvoorbeeld vaderen en koningsmoordenaars. Hier valt een tegenstrijdigheid in de redenering van Voltaire op. Hoewel hij onderkent dat de tortuur het instrument voor een groot aantal justitiële moorden is, zet hij dat bezwaar aan de kant als het erom gaat justitie te helpen bij het opsporen van medeplichtigen.⁴⁶

4. Maastricht en de Verlichting

Studie naar de manier waarop de Verlichting in Maastricht werd gerecipiëerd, stuit onmiddellijk op een gebrek aan bronnen. De enige auteur die, voor zover nagegaan kon worden, ooit min of meer uitgebreid over dit onderwerp publiceerde is M.G. Spiertz. In 1964 wijdde Spiertz het eerste hoofdstuk van zijn dissertatie *Maastricht in het vierde kwart van de achttiende eeuw* aan het onderwerp. De beschrijving die Spiertz in zijn dissertatie van het 18^e eeuws Maastricht geeft, lijkt niet vrij van enige subjectiviteit. Enigszins fier beschrijft hij de door de 18^e eeuwse wiskundige Jean Bernoulli geschetste geestesgesteldheid van Maastricht:

*"..... een stad waarin nog de rust heerste die geneigd is elke vernieuwing te zien als een bedreiging van het bestaan. Vrij van zucht naar nieuwigheden, gewoon aan het oude, waarvan de degelijkheid beproefd was schepte de burgerij uit deze rust vreugde".*⁴⁷

Bernouilli bezocht Maastricht in de tachtiger jaren en trof een stad aan waarin de handel welvarend was, de kooplieden goede zaken deden en waarin zelfs de laagste maatschappelijke klassen nog in geluk en welstand leefden. Klaarblijkelijk niet zonder trots ook beschrijft Spiertz de grandeur van de in de stad gevestigde hoven van de Staatse gouverneurs,⁴⁸ die door de 17-jarige Sophie von Wildegg in haar dagboek werd opgetekend toen ze in 1784 bij familie te Maastricht logeerde.⁴⁹

46 Maestro, Voltaire and Beccaria, p. 87 .

47 Spiertz, Maastricht, p. 1.

48 Spiertz, Maastricht, p. 4.

49 Von Effinger-Von Wildegg, Tagebuch.

Bernouilli en Von Wildegg waren volgens Spiertz personen die nog volledig in de sfeer van het *ancien régime* leefden en wier visie door die wereld gekleurd was.⁵⁰ Hun mening over de stad lijkt Spiertz meer te hebben aangesproken dan die van de Franse journalist, uitgever en verlichtingsaanhanger Adrien-Joseph Havé. Havé bezocht de stad eveneens in 1784. Hij gaf een vrij negatief getint beeld van Maastricht. Benepen, bekrompen, onopgevoed, ruw, niet bij de tijd, zijn de woorden die zijn verslag kenmerken. Havé constateerde dat in Maastricht slechts weinig mensen beschikten over een verlichte opvoeding en dat maar weinigen de Franse taal zodanig beheersten dat ze in staat waren om een werk van een van de Franse verlichtingsauteurs behoorlijk te lezen.⁵¹ Spiertz verwijt Havé dat deze zich een eenzijdig beeld van de stad vormde, doordat hij voornamelijk in Luikse kringen verkeerde. Spiertz spreekt zich met dit verwijt zelf tegen. Hij verwijt Havé namelijk ook de positieve invloed van Luik te onderschatten, dat een trefpunt van opvattingen was, en de publieke opinie van het ontwikkelde deel van de bevolking beïnvloedde.⁵²

Spiertz verzet tegen Havé blijkt verder uit zijn beschrijving van de stad als een gemeenschap die ruim baan gaf aan de Verlichting en die zeer welbekend was met de Franse verlichtingsliteratuur.⁵³ Verlichte omgangsvormen en gebruiken werden, volgens hem, alom gehanteerd. Spiertz wijst zijn lezers op de aanzienlijke omvang van de in de stad aanwezige en verkochte verlichtingsliteratuur en benadrukt de rol van Maastrichtse uitgevers, drukkers en postmeesters bij de doorvoer van in de Nederlanden gedrukte verlichtingsliteratuur naar Frankrijk. In Frankrijk was het uitgeven van de werken van de meeste verlichtingsauteurs verboden. Ondanks het subjectieve karakter van zijn beschrijving, toont Spiertz voldoende onderbouwd aan dat de Maastrichtse intellectuelen en in het bijzonder de Maastrichtse juristenstand, zeer goed op de hoogte moet zijn geweest van het Franse verlichtingsdenken. De stadsbibliotheek en de bibliotheek van de grote sociëteit beschikten beide over de encyclopedie van Diderot en d'Alembert en waarschijnlijk over een nog uitgebreidere collectie verlichtingsliteratuur.⁵⁴ Spiertz wijst verder onder andere op een door de Maastrichtse advocaat Bernard in 1781 gegeven overzicht van het toneellevens in de stad. Uit dat overzicht blijkt dat alle toneelwerken van Voltaire bekend waren en opgevoerd werden.⁵⁵

50 Spiertz, Maastricht, p.3.

51 Leunissen, Brieven, Maasgouw, 1970 -1974

52 Spiertz, Maastricht, p. 8.

53 Spiertz, Maastricht, p. 14.

54 Spiertz, Maastricht, p. 25.

55 Spiertz, Maastricht, p. 6.

Met behulp van catalogi van Maastrichtse veilinghuizen uit het begin van de 19^e eeuw toont Spiertz aan dat de Maastrichtse ontwikkelde burgerij van de laat 18^e eeuw over bibliotheken beschikte, waarin de werken van verlichtingsauteurs in ruime mate vertegenwoordigd waren. Een deel van deze veilingcatalogi bevindt zich ook nu nog in de collectie van de Maastrichtse stadsbibliotheek.⁵⁶

Het onderzoek van Spiertz toont echter niet alleen aan dat in de bibliotheken van de Maastrichtse intellectuelen behoorlijk wat verlichtingsliteratuur voorhanden moet zijn geweest. Spiertz ging verder dan dat en groepeerde zelfs de bibliotheken naar de sociale klassen van hun bezitters. Op die manier kwam hij tot de ontdekking dat de in Maastricht verhandelde verlichtingsliteratuur vooral aftrek vond in de wereld van advocaten en overheidspersonen.

Uit de door Spiertz vergaarde informatie blijkt, dat de bibliotheek van de advocaat L.W. van den Heuvel werken bevatte van Voltaire, Locke, Rousseau, Hume en van de natuurrechtsgeleerden Grotius en Von Pufendorff.⁵⁷ Van den Heuvel was in de tweede helft van de 18^e eeuw secretaris van de stad aan Brabantse zijde. De bibliotheek van de jurist A.G. Pillera bevatte werken van Hugo de Groot, Von Pufendorff, Zeger Bernard van Espen, Rousseau, Hume en Voltaire.⁵⁸ Pillera was in de tweede helft van de 18^e eeuw commissaris-instructeur aan Brabantse zijde. H.M de Vlieckx, jarenlang schepen en van 1780 tot 1782 burgemeester aan Luikse zijde, had een zeer omvangrijke bibliotheek.⁵⁹ Naast alle werken van Voltaire bevonden zich in deze bibliotheek werken van Rousseau, Montesquieu, Necker, Zeger Bernard van Espen, Hugo de Groot, Von Pufendorff, Burke, Wolff enzovoort. Charles Clement Roemers, advocaat en schepen aan Luikse zijde beschikte over de Encyclopédie van Diderot en alle werken van Voltaire. Daarnaast stonden werken van Von Pufendorff, Condorcet, Wolff, Locke, Montesquieu en zeer veel andere verlichtingsauteurs in zijn boekenkast.⁶⁰ A.Q. Collard, schepen en van 1788 tot 1790 burgemeester van de stad aan Brabantse zijde, had onder andere werken van Hugo

56 Infra noot 59, 60 en 61.

57 Spiertz, Maastricht, p. 21.

58 Ibid.

59 Catalogue d'une très-belle collection de livres de jurisprudence, de morale, d'histoire, sciences et arts, de tout genre de littérature, comme aussi d'une belle collection de tableaux; le tout délaissé par feu Mde. C.M. Cramer, veuve de Mr. H.M. de Vlieckx, en son vivant bourguemaître de la ville de Maestricht, dont la vente se fera, le 21 Décembre 1807. [Maestricht] : de l'imprimerie de Th. Nypels.

Catalogus stadsbibliotheek Maastricht SB134F8.

60 Bussels, Bibliotheek, p. 557-565.

de Groot, Von Pufendorff, Locke, Descartes, Montesquieu, Mirabeau, Voltaire, Raynal en Rousseau in zijn bibliotheek.⁶¹

5. Eerste conclusie

De vraag naar wat de Verlichting was, kan vanuit verschillende invalshoeken benaderd worden. Het antwoord op die vraag verschilt ook. Welke invulling de Verlichting kreeg is namelijk afhankelijk van tijd en plaats. De Verlichting werd in de verschillende Europese cultuurkringen verschillend gerecipieerd. De verschillen in receptie waren het gevolg van verschillen in de sociale, geografische, religieuze en culturele context, waarbinnen de Verlichting zich in de verschillende cultuurkringen ontwikkelde. Welke uitwerking de Verlichting in de verschillende cultuurkringen echter ook kreeg, overal deden zich dezelfde elementen voor. Men verklaarde het universum door gebruik te maken van de rede. Waarheidsvinding geschiedde door middel van empirische observatie, ondervinding, gebruik van rede en systematische twijfel. Autoritair opgelegde, niet proefondervindelijk bewezen leerstellingen werden afgewezen. Het menselijk leven werd op gelijke wijze gezien, gehanteerd, begrepen en vormgegeven als het overige natuurlijke leven. Men geloofde in de mogelijkheid tot verbetering van de mens door middel van educatie. Het gebruik van religieuze leerstellingen bij het leren begrijpen van de fysieke en menselijke wereld keurde men af.

Tijdens de Verlichting lijkt de rechtswetenschap nauw verbonden te zijn geweest met de grote vragen van het tijdperk. Vragen die speelden, betroffen doorgaans de aanpassing van rechtssystemen aan de behoeften van de samenleving. Grote invloed op de rechtswetenschap van de Verlichting oefende de natuurrechtelijke traditie uit.

De hervorming van het strafrecht stond in het middelpunt van de belangstelling. Veel auteurs voerden campagne voor een meer rationele toepassing. Montesquieu, Voltaire en Beccaria zijn als de meest bekenden onder hen de geschiedenis ingegaan. De humanisering van het strafrecht door bestrijding van wreed en inefficiënt gebruik van tortuur, dood- en lijfstraffen, afstemming van daad en straf, het op de wet baseren van straffen en de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht vormden de speerpunten in de geschriften van de verlichte strafrecht-auteurs. Beccaria wordt gezien als de vader van het huidige strafrecht. Door middel

⁶¹ Catalogue d'une belle collection de livres de théologie et de morale, de jurisprudence, d'histoire et de voyages, des arts et des sciences et de tout genre de littérature, bien conditionnés & reliés. Comme aussi d'une très-belle collection de tableaux. Délaissé par feu Mr. A.Q. Collard, en son vivant bourguemaitre de la ville de Maastricht. Dont la vente se fera mardi le 26 Avril 1808. A Maastricht: chez S. Landtmeter. Catalogus stadsbibliotheek Maastricht SB134F8.

van een aantal hervormingsvoorstellen probeerde hij de instelling van een nieuw en beter strafrechtstelsel te creëren. De belangrijkste hervormingsvoorstellen van Beccaria waren de afschaffing van tortuur en doodstraf, en de invoering van het legaliteits- en het proportionaliteitsbeginsel.

Dat de Verlichting ook in Maastricht vaste voet aan de grond had, toont Spiertz aan door middel van onderzoek naar de omvang en inhoud van de bibliotheken van laat 18^e eeuwse Maastrichtse intellectuelen. Door onderzoek naar het verband tussen de inhoud van de betreffende bibliotheken en de sociale klasse van hun bezitters komt Spiertz tot de ontdekking, dat het overgrote deel van de in Maastricht verhandelde verlichtingsliteratuur in handen was van Maastrichtse advocaten en overheidspersonen. Op grond van de bevindingen van Spiertz lijkt de conclusie dat er een grote kans bestaat dat de Verlichting ook in de Maastrichtse rechtspraak haar weerklank vond alleszins gewettigd.

6. Het Maastrichtse strafrecht in de tweede helft van de achttiende eeuw

6.1 Geldend recht

In het 18^e eeuwse Maastricht werd in criminele zaken recht gesproken op basis van het Recueil der Recessen van 1665, de Criminele Ordonnantien van Philips II uit 1570, de ordonnantie van Philips II uit 1580 en op basis van het gewoonterecht. De bevoegdheden van de drie gerechten die in criminele zaken, rechtspraken waren sinds 1560 geregeld in de *Slichtinge tusschen 't Hooge ende 't Leege Gerichte van het Jaer 1560*.

Maastricht was een tweeherige stad. Het bestuur was in handen van de Prins-Bisschop van Luik en de Hertog van Brabant, in wiens rechten in 1632 de Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden traden. De beide heren oefenden gezamenlijk de soevereiniteit uit.

6.2 Strafrechtelijke organisatie

De strafrechtspraak was verdeeld over een indivies⁶² laaggerecht en twee hooggerechten, een aan Brabantse en een aan Luikse zijde. Een aanmerkelijk deel van de stad was sinds de 13^e eeuw gelegen op het grondgebied van het graafschap van de Vroenhof.⁶³ Dit deel van de stad behoorde niet tot de jurisdictie van

62 Ongedeeld.

63 Suringar, Regeeringsvorm, p. 125.

de beide hooggerechten. Het graafschap had een eigen hooggerecht. De leden van het laaggerecht en de beiden hooggerechten hadden zitting in de indivieze raad, die namens beide heren het bestuur over de stad uitoefende.⁶⁴ Het indivies laaggerecht was samengesteld uit de burgemeesters van beide zijden, de secretarissen van beide zijden alsmede de gezworen raden (raadsleden) van iedere kant.⁶⁵

De beide hooggerechten der stad bestonden uit een hoogschout en een vice-hoogschout, zeven schepenen en een griffier. De hoogschouten waren van oudsher de vertegenwoordigers van hun heer in rechte. Ze waren rechterlijke ambtenaren en hun functie hield tegelijkertijd die van openbaar aanklager en die van voorzitter van de schepenbank in. Tot ver voorbij de middeleeuwen werd het hoogschoutambt bekleed door aanzienlijke stadsburgers. In de 18^e eeuw was dat niet meer het geval. Hoogschouten waren toen edellieden die soms ver buiten de stad woonachtig waren. Bij afwezigheid werden zij door een vice-hoogschout vervangen. De vice-hoogschouten waren doorgaans telgen uit Maastrichtse regentengeslachten.⁶⁶ De bevoegdheden van de hoogschouten waren geregeld in de stadsrecessen. Een hoogschout was bevoegd misdadigers in geval van betrapting op heterdaad, zonder onderscheid van nativiteit, te arresteren. Bleek de verdachte vervolgens niet tot de jurisdictie van de arresterende hoogschout te behoren, dan werd deze overgedragen aan de hoogschout tot wiens jurisdictie hij of zij wel behoorde. Dit geschiedde ingevolge het adagium *des man des ban*.⁶⁷

Was een misdrijf gepleegd, zonder dat men de dader op heterdaad had kunnen betrappen, dan maanden de hoogschouten de schepenen tot het instellen van een vooronderzoek. Dit onderzoek was doorgaans geheim. Het resultaat ervan werd onder de titel *informatiën preparatoir* op schrift gesteld. Gaf de uitkomst van het vooronderzoek daartoe aanleiding, dan verordenden de schepenen, indien de vermoedelijke dader stadsburger was, de *apprehensie* oftewel de aanhouding. Deze aanhouding werd door de hoogschout uitgevoerd.⁶⁸ Over de *apprehensie* van vreemdelingen zwijgt het betreffend artikel. Daaruit kan de conclusie worden getrokken dat vreemdelingen, ook als ze niet op heterdaad waren betrapt, zonder voorafgaand decreet mochten worden aangehouden. Verdere functiebestanddelen van de hoogschout vormden de executie van door de schepenen uitgesproken

64 Crahay, Coutumes, Recueil der Recessen, hoofdstuk 3, art. 1.

65 Crahay, Coutumes, Recueil der Recessen, hoofdstuk 1.

66 Suringar, Regeeringsvorm, p. 202-203.

67 Crahay, Coutumes, Recueil der Recessen, hoofdstuk 7, artikel 3.

68 Crahay, Coutumes, p. 289, Recueil der Recessen, hoofdstuk 7, art. 4.

vonnissen en het bijeenroepen van de schepenen ter vergadering.⁶⁹ Een schepenbank was niet bevoegd tot vergaderen indien ze niet door de hoogschout bijeen geroepen was.

De verwevenheid van functies binnen het hoogschoutambt leverde een situatie op die heden ten dage met het oog op de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht als ongewenst zou worden beschouwd. De hoogschout betaalde namelijk de vergoedingen die aan schepenen en secretaris ter zake van hun werk verschuldigd waren.⁷⁰ De schepenen, zeven voor ieder hooggerecht, waren de rechters in materiële zin. Volgens de stadsrecessen dienden de leden van de schepenbanken tot de meest notabele en gekwalificeerde burgers van de stad te behoren. Ze moesten van wettige geboorte zijn, van onbesmet gedrag en ze mochten zich niet in openbaar overspel bevinden.⁷¹ Niemand mocht tot schepen worden benoemd als hij niet gedurende twee jaar *buyckvast* en gedomicilieerd burger van de stad was.⁷² De schepenen vergaderden eens per week, de Brabantse op de vrijdagochtend en de Luikse op de woensdagochtend. Daarnaast mocht de hoogschout hen ook op andere dagen in buitengewone zitting bijeenroepen. De schepenen waren verplicht aan de oproep van de hoogschout gehoor te geven; op afwezigheid stond een boete.⁷³

In de middeleeuwen had onduidelijkheid over bevoegdheden nogal eens competentieconflicten tussen het laaggerecht en de hooggerechten veroorzaakt. De *Slichtinge tusschen 't Hooge, ende 't Leege Gerichte van het Jaer 1560* beoogde aan die conflicten een einde te maken. Het indivies laaggerecht was bevoegd te oordelen in zaken waarbij alle inwoners van de stad, ongeacht hun nativiteit, betrokken waren. Voorwaarde was dat het boetstraffelijke zaken betrof.⁷⁴ Aan de hooggerechten werd de berechting overgelaten van zaken die met dood-, lijf- of een andere criminele straf, zoals bijvoorbeeld verbanning uit de stad, bedreigd werden.⁷⁵

69 Crahay, Coutumes, p. 289, Recueil der Recessen, hoofdstuk 7, artt. 5 en 6.

70 Crahay, Coutumes, p. 290, Recueil der Recessen, hoofdstuk 7, art. 9.

71 Crahay, Coutumes, p. 266, Recueil der Recessen, hoofdstuk 3, art. 3.

72 Crahay, Coutumes, p. 266, Recueil der Recessen, hoofdstuk 3, art. 4.

73 Crahay, Coutumes, p. 296, Recueil der Recessen, hoofdstuk 9, art. 1.

74 Slichtinge tusschen 't Hooge, ende 't Leege Gerichte van het Jaer 1560, art. 24.

75 Slichtinge tusschen 't Hooge, ende 't Leege Gerichte van het Jaer 1560, art. 23.

6.3 Het strafproces

De aard van het strafproces bij de Maastrichtse hooggerechten was inquisitoir en gericht op het achterhalen van de materiële waarheid van een delict. Dat was niet altijd zo geweest. In de twaalfde eeuw trof men nog overal in onze contereien een strafproces aan dat irrationeel, formalistisch, accusatoir en subjectief van karakter was.⁷⁶ Klager en aangeklaagde hadden een actieve rol. Ze stonden als gelijkwaardige partijen tegenover elkaar. In de loop van de 12^e eeuw kwam deze procesvorm onder druk te staan. Met name op het irrationele element van het proces ontstond kritiek. Het gevolg was dat het accusatoir proces geleidelijk aan plaats maakte voor een inquisitoire procedure waarin de overheid verplicht en volgens een vastgelegde procedure als vervolger van misdrijven ging optreden.⁷⁷ In het inquisitoir proces baseerde de rechter zijn oordeel op een rationele waardering van de feiten en op de omstandigheden van het delict. Deze waardering leidde uiteindelijk tot veroordeling dan wel vrijspraak op basis van de materiële waarheid.⁷⁸

In 1570 was het strafproces formeel vastgelegd in de *Criminele Ordonnantiën van Philips II* en meer in het bijzonder in de tot de ordonnantiën behorende *Ordonnantie op den Styl*. In de praktijk bleek echter dat ook na de totstandkoming van de Criminele Ordonnantiën geen sprake was van een vastomlijnde, uniforme procesgang in strafzaken. Elk gerecht had eigen gewoontes, een eigen *styl crimineel*, zodat het strafproces bijna nergens op exact dezelfde wijze werd toegepast.⁷⁹

Binnen het strafproces kende men een aantal procesvarianten. Ten eerste kende men een verdeling van het strafproces in een civiel en een crimineel proces; het crimineel proces, vervolgens, kende een summiere, een extra-ordinaris en een ordinaris procesvariant. Daarnaast was, bij een afwezige verdachte, veroordeling bij verstek mogelijk.

6.3.1 Het civiele strafproces

In 6.2 is gewezen op de verdeling van zaken tussen het Maastrichtse laagrecht en de beide hooggerechten. Deze verdeling sloot aan bij de destijds in het strafprocesrecht gangbare splitsing tussen civiele en criminele strafprocessen. Civiel berecht werden de *niet-capitale*, boetstraffelijke zaken. Dit soort zaken zou men tegenwoordig als overtredingen classificeren. Uit analyse van de rechtspraak van

76 Vrugt, *Criminele Saken*, p. 4.

77 Schmidt, *Einführung*, p. 86. Schmidt duidt het verplichte element aan als *Offizialmaxime* en het handelen volgens een van te voren vastgelegde procedure als *Instruktionsmaxime*.

78 Vrugt, *Criminele Saken*, p. 7.

79 Monballyu, *Strafproces*, p. 121-122.

een aantal Vlaamse schepenbanken door Monballyu blijkt dat het hierbij bijvoorbeeld ging om overtredingen van plaatselijke keuren op de maten en gewichten, het niet onderhouden van de vastenplicht, woeker, onrechtmatig beslag op een persoon en zijn goederen, het uittrekken van grenspalen, onrechtmatige houtkap, overtredingen van vorstelijke ordonnanties op de verkoop van graan, kleine vervalsingen, vechtpartijen en het ontduiken van accijnzen.⁸⁰ In Maastricht werd accijnsontduiking overigens niet tot de civiele maar tot de criminele delicten gerekend. Accijnsontduiking behoorde tot de competentie van de hooggerechten. Dit blijkt uit de criminele rollen en enkele bewaard gebleven strafdossiers van zowel het Brabants als Luiks hooggerecht. Hier wordt later nog op teruggekomen.

In het civiele strafproces hanteerde men doorgaans dezelfde rechtsingang, procesfasen, termijnen, verstekprocedure en methode van bewijslevering als in een regulier burgerlijk proces. De ene partij, in dit geval de gerechtsofficier, klaagde. De beklagde antwoordde, waarop een repliek volgde, een dupliek, en soms zelfs een tripliek en quadrupliek. Zodra dan deze waterval van replieken was opgedroogd, werden partijen tot de bewijsvoering, de *thoon*, toegelaten. Materiële bewijsstukken werden ingebracht, getuigen werden gehoord, soms werd de plaats van het delict aan een gerechtelijke schouw onderworpen enzovoort. Zodra dat alles was gepasseerd konden partijen proberen het bewijsmateriaal van de tegenpartij door middel van schriftelijke *reprochen* aan te tasten. Daarna werden partijen middels de, eveneens schriftelijke, *salvatiën* toegelaten tot een poging tot herstel van het door de tegenpartij aangetaste bewijs. Aan het einde van het proces kwam de hoogschout met een conclusie, een soort van requisitoir, en wees het gerecht vonnis.

Maastricht wijkt, zoals eerder gezegd, van de bovengeschetste onderverdeling van het strafprocesrecht in civiele en criminele strafprocessen af voor wat betreft de berechting van accijnsontduiking. Dit blijkt uit processen die tijdens dit onderzoek de revue passeerden.⁸¹ En het meest opvallende is dat er in Maastricht niet alleen onderscheid was tussen criminele berechting en civiele berechting in vergelijking met elders, maar dat binnen Maastricht zelf verschillend gestraft werd. Het Luiks hooggerecht berechtte accijnszaken weliswaar crimineel, maar legde al vroeg geldboetes op. In 1764 veroordeelde het Luiks hooggerecht Willem Jacobs wegens ontduiking van accijnzen tot een boete van in totaal 82 goudgulden en in 1774 kwam ontduiking van tabaksaccijnzen Donné De Hair op een verbanning voor de duur van drie jaar te staan.⁸² Het Brabants hooggerecht strafte aanmerkelijk

80 Montballyu, *Strafproces*, p. 125

81 Onder andere LHG - 21; BHG - 34.1.

82 LHG - 21 resp. LHG - 22.

zwaarder. In het zelfde jaar waarin het Luiks hooggerecht Donné De Hair voor de duur van drie jaar uit de stad verbande, legde de Brabantse hoogschout aan Jenne Dalen wegens het ontduiken van accijns op koffie een lijfstraf op van 36 roedeslagen. Tevens werd zij blijvend uit de stad verbannen.⁸³ Een aanmerkelijk verschil in strafmaat dus. De straffen aan Brabantse zijde zouden uiteindelijk wel milder worden. Met het voortschrijden van de tijd valt ook bij het Brabants hooggerecht een verschuiving richting geldboete te constateren. In 1787 bande het Brabants hooggerecht François Charles le Soeur weliswaar nog levenslang uit de stad omdat hij de accijnzen op koffie had ontdoken, maar een lijfstraf kwam er niet meer aan te pas.⁸⁴ In 1792, tenslotte, veroordeelde het Brabants hooggerecht Hendrik Wilkens voor koffie-accijnsontduiking tot een boete van 100 goudguldens plus voldoening van de achterstallige belasting.⁸⁵ Pas toen was het Brabants hooggerecht aanbeland op het niveau van het Luiks Hooggerecht van 1764.

6.3.2 Het criminele strafproces

De civiele strafrechtspraak betrof de boetstraffelijke zaken. Lijfstraffelijke zaken werden door middel van het criminele strafproces berecht. Dit proces begon met de zogenaamde *informatiën preparatoir*, een doorgaans in het geheim uitgevoerd vooronderzoek. Centraal stond de vraag naar het daadwerkelijk bestaan van een misdrijf en aanwijzingen voor de schuld van de eventuele dader. Op basis van de uitkomst van het geheime vooronderzoek konden de strafrechters besluiten tot aanhouding van de verdachte. Doorgaans werd tot aanhouding besloten als het vooronderzoek voldoende bezwaren tegen een verdachte aan het licht bracht. Aanhouding voorafgaand aan de preparatoire informatie behoorde echter ook tot de mogelijkheid, maar dan wel slechts in geval van betrapting op heterdaad of in geval van formele partijstelling.⁸⁶ Kort na de aanhouding van de verdachte, doorgaans binnen de 24 uur,⁸⁷ volgde dan een eerste verhoor waarvan de uitkomst tot twee situaties kon leiden; de zaak was duidelijk of ze was dat niet.

Als de zaak duidelijk was, ging het gerecht onmiddellijk tot actie over. Als tijdens het vooronderzoek alsnog duidelijk geworden was dat het om een *niet-capitaal* delict ging, dan verwees men de zaak naar de civiele strafrechtspraak; was gebleken dat tegen de beklaagde onvoldoende bezwaren bestonden dan werd tot diens

83 BHG - 34.1.

84 BHG -12.

85 BHG -13.

86 Ordonnantie op de Styl, art. 2; Monballyu, Strafproces, p, 127.

87 Crahay, Coutumes, p. 335, Recueil der Recessen, hoofdstuk 22, art. 2.

invrijheidstelling geconcludeerd.⁸⁸ Indien de verdachte voorvluchtig was dan vonniste het gerecht bij verstek, echter niet eerder dan dat de verdachte tot driemaal toe door middel van *brieven citatoriael* was opgeroepen om voor het gerecht te verschijnen.⁸⁹

6.3.2.1. De verkorte oftewel summiere strafprocedure

Was duidelijk dat de beklagde het delict gepleegd had en was het bewijs tegen hem of haar compleet, dan volgde op het vooronderzoek een beknopte conclusie van de openbare aanklager waarna het gerecht overging tot onmiddellijke veroordeling van de verdachte. Deze handelswijze wordt in de literatuur de verkorte, de summiere of de verkorte *extra-ordinaris* procesvorm genoemd.⁹⁰ Geregeld was deze handelswijze in artikel 17 van de Ordonnantie op de Styl van 1570. Monballyu stelt vast dat de verkorte procesorde of het verkort extra-ordinarisproces zoals hij het ook noemt, zo goed als overal werd toegepast wanneer de verdachte de hem ten laste gelegde feiten tijdens zijn ondervraging volledig had bekend.⁹¹ De verkorte procesvorm werd ook toegepast als de verdachte weliswaar niet onmiddellijk bekende, maar voldoende ander bewijs buiten zijn bekentenis om te vinden was.⁹² Snelle veroordeling zonder dat de verdachte had bekend, is volgens Monballyu in overeenstemming met het geleerd Romeinscanonieke bewijsrecht.⁹³ Dit bewijsrecht stond naast de bekentenis van de verdachte ook andere bewijsmiddelen toe. Hiertoe rekende men de rechterlijke vaststelling van de strafbare feiten en de verklaring van tenminste twee eerbare getuigen die de feiten zelf hadden waargenomen. Tot onmiddellijke veroordeling ging men, tot slot, ook over in geval van zittingsdelicten, zijnde misdrijven die op de terechtzitting werden gepleegd.⁹⁴

Een summier proces was ondanks de verkorte vorm een volwaardige rechtsgang. Dat het verkort proces zelfs tot de doodstraf kon lijden blijkt uit de zaak tegen Noël Balthasar Commun en Jean Dumourron of Dummon die in 1783 voor het Brabants hooggerecht diende. De beklagden waren landlopers die door diefstal en inbraak in hun levensonderhoud voorzagen. Reeds tijdens het eerste verhoor be-

88 Monballyu, Strafproces, p. 129.

89 Crahay, Coutumes, p. 331, Recueil der Recessen, hoofdstuk 21, art. 5.

90 Monballyu, Strafproces, p. 129 resp. p. 131.

91 Monballyu, Strafproces, p. 129.

92 Ibid.

93 Monballyu, Strafproces, p. 130.

94 Ibid.

kenden beiden volledig, hetgeen voor het Brabants hooggerecht reden was om hen prompt tot de dood *door het koord* te veroordelen.⁹⁵

6.3.2.2. *Het extra-ordinaris proces*

Kwam het gerecht op basis van het aanwezige bewijs tot de overtuiging dat de verdachte het misdrijf begaan had en alleen de bekentenis ontbrak, dan gelastte het nadere maatregelen en nam het extra-ordinaris proces een aanvang. Voorwaarde was, dat op zijn minst een half bewijs geleverd moest zijn. De door het gerecht te nemen maatregelen konden bestaan uit nader verhoor van getuigen of nader verhoor van de verdachte, al dan niet gekoppeld aan tortuur. In geval van een heksenproces werd ook wel een waterproef of een onderzoek naar duivelsmerken op het lichaam van de verdachte gelast.⁹⁶ In Maastricht mocht de tortuur slechts worden toegepast als de straf die op een delict stond zwaarder was dan de tortuur zelf.⁹⁷ Werd beklagde onder tortuur verhoord en bekende hij, dan betekende dit dat hij zijn verklaring *buyten pyne en de banden van yser* diende te herhalen.⁹⁸ Trok de beklagde echter zijn bekentenis in, dan kon hij vervolgens opnieuw ter tortuur worden geleid. Doorstond hij een tweede scherpe examinatie zonder te bekennen, dan moest hij worden vrijgesproken. Als hij bekende, dan moest hij ook dan weer de bekentenis buiten tortuur herhalen. Trok hij dan zijn bekentenis voor de tweede maal in, dan mocht er alleen worden verder geprocedeerd *per novam inquisitionem*, hetgeen wil zeggen in een nieuw onderzoek met anderszins verkregen bewijs.⁹⁹

Ter illustratie wordt de procedure uit 1783 in de zaak van de Brabantse hoogschout tegen Pieter Bernard Ludwig vermeld.¹⁰⁰ Ludwig werd verdacht van domestieke diefstal bij zijn werkgever, een Maastrichts hospitaal. Schijnbaar uiterst onwillig tot bekennen, werd hij drie (!) keer aan scherpe examinatie onderworpen. Tijdens een eerste tortuur gaf hij toe het delict gepleegd te hebben en bekende zelfs meer dan hem ten laste werd gelegd. Eenmaal buiten tortuur trok hij evenwel zijn verklaring in, naar zijn zeggen omdat hij deze slechts had afgelegd om van de pijn verlost te zijn. Daarop werd hij opnieuw aan tortuur onderworpen. Deze tweede tortuur doorstond hij zonder te bekennen. Hierna werd hij aan een derde scherpe

95 BHG-12.

96 Monballyu, Strafproces, p. 131.

97 Crahay, Coutumes, p. 335, Recueil der Recessen, hoofdstuk 22, art. 4.

98 Crahay, Coutumes, p. 335, Recueil der Recessen, hoofdstuk 22, art. 5.

99 Crahay, Coutumes, p. 335, Recueil der Recessen, hoofdstuk 22, art. 6.

100 BHG 37.2 jo. BHG – 12.

examinatie onderworpen. Hoewel ook de derde foltering geen resultaat opleverde, stelde men Ludwig desondanks niet in vrijheid, maar hield hem in detentie. Niet onwaarschijnlijk is het dat dit gebeurde in afwachting van de instelling van een proces per *novam inquisitionem*. Zo ver is het nooit gekomen. Ludwig overleed tijdens de detentie die op de laatste scherpe examinatie volgde.

Een ander voorbeeld van een Maastrichtse zaak die door middel van een extra-ordinaris proces werd afgehandeld was de zaak van de Brabantse hoogschout tegen Leendert Dahmen uit 1773.¹⁰¹ Dahmen werd verdacht van meervoudige gekwalificeerde diefstal in vereniging. Op basis van het vooronderzoek achtte het gerecht meer dan half bewijs aanwezig. Dahmen werd aan scherpe examinatie onderworpen en bekende. Eenmaal vrij van tortuur bevestigde hij zijn bekentenis hetgeen ertoe leidde dat hij werd opgehangen. Het lijk bleef op last van het gerecht *bij wijze van exempel* op het galgenveld hangen.

6.3.2.3 Het ordinarisproces

De hierboven beschreven extra-ordinaris procesgang kwam aan de orde als de zaak duidelijk was en er meer dan een half bewijs was. Was de zaak naar de overtuiging van de rechters onduidelijk en beschikte het gerecht over minder dan een half bewijs, dan ging na het persoonlijk verhoor de ordinaris procesfase in. Geregeld was deze procesvorm in artikel 32 van de *Ordonnantie op den styl crimineel*. In Maastricht was het geregeld in artikel 8 van de stadsrecessen. Bij het ordinarisproces ging het in feite niet om aparte procesvariant, maar om een fase in het extra-ordinaris proces.¹⁰² Het gerecht bepaalde welke zaak tot dit proces werd toegelaten. Volgens Monballyu werden doorgaans alleen zaken toegelaten die te belangrijk of te moeilijk waren voor afhandeling in een verkort proces of die te onduidelijk waren om onmiddellijk tot het extra-ordinaris-proces te worden toegelaten.¹⁰³ Het aantal zaken dat tot het ordinaris-proces werd toegelaten was daarom klein.

Raadspensionaris Adrien Lodewijk Pélerin beschreef in *Memoriën en advisen, gemaakt en gegeven door mij Adr. Lod. Pélerin* de Maastrichtse gewoonte met betrekking tot het ordinarisproces:

“Het is dan ook conform onzen styl en manier van procederen, constantelyk van alle tyden geobserveert, dat in eene extraordinaire crimineele procedure, plaats

101 BHG-34.

102 Monballyu, Strafproces, p. 131.

103 Ibid.

hebbende wanneer de zaak ontwyffelyk lyfstraffe medebrengh de beklagde tot geen schriftelyke defensie by forme van ordinaris proces word geadmitteert ten zy de feyten tot zynen laste door den officier ingebragt met geen genoegzaeme preuven en bewijzen waren voorzien; en dat de beklagde zodanige peremptoire middelen van defensie tot vernietiging van de getuygenisse, of tot bewys van het tegendeel van dien, zoude allegueeren, waaruyt zyne onschuld zouden komen te consteeren. Het welk aan het oordeel van den regter zynde gelaeten”¹⁰⁴

De ordinaris-proces had veel weg van een civiel proces. De hoofdschout stelde als openbare aanklager de tenlastelegging op. De verdachte, bijgestaan door een advocaat, antwoordde schriftelijk. Vervolgens volgde de repliekfase, waarna zowel aanklager als verdachte tot de bewijsprocedure werden toegelaten. Dan volgden *reprochen* en *salvatiën* en de conclusie van de aanklager. De aanklager had nu twee mogelijkheden: hij kon tot vonnis concluderen of tot een maatregel, hetgeen wil zeggen dat nader onderzoek nodig was. Doorgaans werd dit onderzoek gegoten in de vorm van een nader verhoor van getuigen of verdachte. Koos de aanklager voor de eerste optie, dan volgde de uitspraak en eindigden zowel de ordinaris-fase als het proces in zijn geheel. Had de beklagde evenwel de ordinaris-fase doorlopen en achtte de openbare aanklager nader onderzoek nodig, dan concludeerde hij tot een maatregel. Op dat moment eindigde de ordinaris fase eveneens, maar het proces niet. Het extra-ordinarisproces werd dan hervat en de verdachte werd doorgaans voor een *scherpe examinatie* naar de pijnbank gestuurd.

7. Onderzoek naar de invloed van de Verlichting op de laat 18^e eeuwse Maastrichtse strafrechtspraktijk

7.1 Onderzoeksbronnen en methodiek

Het onderzoek naar invloeden van de Verlichting op de strafrechtspraktijk werd verricht in het gemeentearchief van Maastricht. Dit archief is samen met het Rijksarchief Limburg ondergebracht bij het Regionaal Historisch Centrum Limburg te Maastricht. Voorwerp van onderzoek waren de criminele rollen en alle beschikbare dossiers van rechtszaken die in de periode 1760-1795 voor de beide Maastrichtse hooggerechten dienden. Voor 1760 als aanvangsjaar is gekozen om ook een eventuele vroege aanzet van verlichtingsinvloeden vast te kunnen stellen. De stukken uit

¹⁰⁴ Pélerin, *Memoriën*, p. 281.

het archief van het indivies laaggerecht zijn in het onderzoek niet meegenomen. Reden daarvoor is dat de kans op verwijzing naar verlichtingsauteurs vele malen groter is bij zaken die voor de hooggerechten dienden, omdat bij deze zaken de doodstraf en de tortuur aan de orde zou kunnen komen waartegen de Verlichting haar pijlen richtte. Uit de archieven van het Brabants en Luiks Hooggerecht werden de criminele rollen uit de periode 1760 – 1795 doorgenomen. De daaruit verkregen informatie werd gecompleteerd met informatie uit de voor onderzoek beschikbare procesdossiers.

Centraal in het onderzoek stonden de volgende vragen. Ten eerste werd bekeken welke procesvorm in de onderhavige zaak gehanteerd werd. Dit is van belang, omdat voor de verdediging de schriftelijke verweerprocedure de plaats bij uitstek was om te kunnen wijzen op de strafrechtsleer van de Verlichting. De schriftelijke verweerprocedure kwam in het criminele strafproces alleen in het ordinarisproces voor. En passant werd bekeken of in de zaak tortuur of de doodstraf aan de orde kwam. Dit omdat in een dergelijk geval de verdediging er extra baat bij had om op het verlichtingsdenken te wijzen. Als laatste vraagstelling stond de verwijzing van de verdediging naar de rechtsgeleerde doctrine centraal, en met name de vraag of de verwijzing de leer van verlichtingsfilosofen betrof. In het kader daarvan werd er ook op gelet of sommige pré-verlichtingsdenkers al moderniseringstheorieën naar voren brachten. Van Antonius Matthaeus II (1601-1654) is bekend, dat zijn ideeën betreffende de pijnbank veel lijken op de ideeën die later door Beccaria geponeerd werden.¹⁰⁵ Eventuele verwijzingen naar het werk van dergelijke pré-verlichtingsauteurs, zijn in het onderzoek meegenomen als de verwijzing een leerstelling betrof handelend over de modernisering van het strafrecht.

De hierboven beschreven werkwijze levert een vrij compleet beeld op van het aantal zaken dat tussen 1760 en 1795 diende, van de gehanteerde procesvorm, de mate van inzet van de advocatuur in de Maastrichtse criminele procedures en van de vraag of de Maastrichtse juristen hun kennis van Verlichting ook in de praktijk toepasten.

7.2 Onderzoeksresultaten

Uit registratie in de criminele rollen van de Maastrichtse hooggerechten blijkt het volgende: tussen 1760 en 1795 startten in totaal 232 criminele strafprocessen. Omdat het geen zin heeft om naar verlichtingsaspecten te zoeken in niet-

¹⁰⁵ Vrugt: *Criminele Saken*, p.37-39.

voltooide zaken, werden de niet-voltooide zaken van het totaal aantal geregistreerde zaken afgetrokken. Relatief gezien rondde de beide hooggerechten evenveel zaken niet af. De bij verstek gevoerde zaken werden eveneens in mindering gebracht, omdat in deze zaken geen verdediging gevoerd werd en dus ook geen verlichtingsaspecten aan de orde konden komen. Het aantal bij verstek gevoerde zaken was bij het Brabants hooggerecht en het Luiks hooggerecht gelijk. Na aftrek van de niet-afgeronde en bij verstek gevoerde zaken houdt men een te analyseren aantal over van 137 processen waarvan er 104 voor het Brabants hooggerecht en 33 voor het Luiks hooggerecht dienden.

Voor de uitkomst van dit onderzoek is het aantal toelatingen tot het ordinarisproces van groot belang omdat immers de schriftelijke verweerfase van dit proces juristen de gelegenheid bood om de ideeën van de verlichte strafrechtsdenkers in de praktijk te introduceren. Gebleken is dat, verspreid over de jaren 1760-1795, door de gerechten, in totaal 24 zaken tot de ordinarisprocedure toegelaten werden. Van die 24 zaken dienden er 9 (8,7% van het totaal aantal voor analyse geschikte zaken) voor het Brabants hooggerecht en 15 (45,4% van het totaal aantal voor analyse geschikte zaken) voor het Luiks hooggerecht. De facto betekent dit, dat de Maastrichtse juristen in 35 jaar tijd 24 maal gelegenheid hadden om hun kennis van het verlichte strafrecht ten gunste van hun cliënten aan te wenden. Bij het Brabants hooggerecht 9 maal en bij het Luiks hooggerecht 15 maal. Bij het Luiks hooggerecht kreeg de verdediging dus meer mogelijkheden tot toepassing van verlichtingskennis dan bij het Brabants hooggerecht.

Zo laag als het aantal ordinarisprocessen is dat voor het Brabants hooggerecht diende, zo hoog is het aantal summie processen. Maar liefst 92 van de 104 processen (88,5%) werd bij het Brabants hooggerecht door middel van een summie procedure afgehandeld. Bij het Luiks hooggerecht ging het om 18 van de 33 zaken (54,5%). Tussen 1760 en 1795 werd in het Maastrichtse 3 maal een extra-ordinarisproces gevoerd. In alle extra-ordinaris zaken werd tortuur toegepast. Monballyu stelt vast dat de tortuur onderdeel kon zijn van zowel een ordinaris als een extra-ordinaris-proces.¹⁰⁶ Tijdens het onderzoek is echter niets gebleken waaruit zou kunnen worden afgeleid dat dit ook in het laat 18^e eeuwse Maastricht gebruikelijk was.

De conclusie dat de Maastrichtse strafrechtverdedigers 24 maal in de gelegenheid waren om het verlichtingsdenken toe te passen leidt tot de vraag of ze ook van deze gelegenheid gebruik gemaakt hebben. Het antwoord is ronduit teleurstel-

¹⁰⁶ Monballyu, *Strafproces*, p. 121. Zie vooral ook noot 9 op de desbetreffende pagina.

lend. De verdediging betrof doorgaans de feitelijkheden van de zaak. Verweer door middel van verwijzing naar de rechtsgeleerde doctrine kwam weinig voor. De citeer-neiging van de Maastrichtse advocaten was in strafrechtzaken klein. In de voor onderzoek beschikbare archiefstukken zijn slechts twee gevallen aangetroffen waarin de verdediging naar de rechtsgeleerde doctrine verwees. In geen van de twee gevallen betrof het verwijzing naar een verlichtingsauteur of een hervormingsgezinde auteur van vóór de Verlichting. Beide malen had de verwijzing met proces-technische aspecten te maken. De auteurs waarnaar verwezen werd, waren van lang voor de Verlichting. De beide zaken waarin naar de doctrine verwezen werd, dienden voor het Brabants hooggerecht.

De eerste zaak speelde in 1763. Het betrof een aanklacht van de Brabantse hoogschout tegen Geertruid Glabbeek.¹⁰⁷ Verdachte werd ervan beschuldigd dat zij aanzette en gelegenheid bood, tot de uitoefening van prostitutie. De hoogschout kon de ten laste gelegde feiten niet bewijzen, hetgeen ertoe leidde dat de verdachte werd vrijgesproken. Het procesdossier van de zaak is bewaard gebleven. Slaat men dit er op na, dan treft men in de *salvatiën* een aantal verwijzingen naar de rechtsgeleerde doctrine. Alle verwijzingen hadden betrekking op de toelaatbaarheid van verklaringen van getuigen die de verdachte kwaad gezind waren. De auteurs waarnaar verwezen werd waren Baldus de Ubaldis (1327-1406), Joseph Mascard († 1586), Julius Clarus (1525-1575), Bartolus de Sassoferato (1314-1357) en Prosper Farinacius (1544–1618). De tweede zaak waarin de verdediging naar de rechtsgeleerde doctrine verwees betreft een proces dat de Brabantse hoogschout in 1778 tegen een zekere Daniël Hoffman aanspande.¹⁰⁸ Hoffman werd ervan beschuldigd de ruiten van een pand aan de Maagdendries te hebben ingeslagen. De door de verdediging gehanteerde verwijzingen treft men hier eveneens aan in de *salvatiën*. Rechtsgeleerde auteurs waarnaar verwezen werd zijn Ulrich Huber (1636-1694), Julius Clarus, (1527-1575) Joseph Mascard († 1586) en Antonius Matthaeus II (1601-1654). De verwijzingen hebben allen, ook de verwijzing naar Matthaeus, betrekking op de toelaatbaarheid tot de procedure van ongeschikt geachte getuigenverklaringen. De zaak Hoffman rekte zich meer dan twee jaar uit. Ten langen leste vroeg het gerecht advies aan raadspensionaris Pélerin.¹⁰⁹ Pélerin wees erop, dat de aanklager de schuld van de verdachte op basis van het beschikbare bewijsmateriaal niet kon bewijzen. Voor wat de rechtsdoctrine betreft baseerde Pélerin

107 BHG -33.1.

108 BHG -36 en 36a.

109 Pélerin, Memoriën, nr. 25

baseerde zijn advies op de geschriften van de rechtsgeleerden De Damhouder (1507-1581), Farinacius (1544–1618) en P. Vromans.^{110 111}

Totaal overzicht van tussen 1760-1795 bij de Maastrichts hoogerechten gevoerde processen										
Rechtsinstantie	Geregistreerde zaken	Niet afgeronde zaken	Verstekzaken	Voor analyse geschikte zaken	Procesvariant			Tortuur gevallen	Verwijzing naar de rechtsgeleerde doctrine	
					Summier	Ordinaris	Extra-ordinaris		Pré-verlichting	Verlichting
BHG	175	68 (38,8%)	3	104	92 (88,5%)	9 (8,7%)*	3	3	2	0
LHG	57	21 (36,8%)	3	33	18 (54,5%)	15 (45,4%)*	0	0	0	0
Totaal	232	89	6	137	110	24	3	3	2	0

* verschillen door afronding

In de uitkomsten van het onderzoek vallen een aantal dingen op: ten eerste werd voor het Brabants hoogerecht maar weinig op tegenspraak geprocedeerd, zodat daar de verdediging ook relatief weinig mogelijkheden had om naar het verlichtingsdenken te verwijzen. Ten tweede valt op dat voor het Luiks hoogerecht aanmerkelijk meer op tegenspraak geprocedeerd werd. Daardoor had de verdediging meer mogelijkheden om naar het verlichtingsdenken te verwijzen. Desondanks maakte ze van die gelegenheid geen gebruik. Ten derde valt op dat er niet alleen niet naar de Verlichting of naar pré-verlichtingsdenkers met aan de Verlichting verwante ideeën verwezen werd, maar dat de citeerneiging in haar geheel laag was.

8. Tweede conclusie

De sleutel tot het toelaten van verdediging in een proces lag in handen van het gerecht. Het gerecht bepaalde immers welke procesgang in een bepaalde zaak gehanteerd diende te worden. Geconstateerd is dat in de Maastrichtse strafprocessen van de laat 18^e eeuw bij het Brabants hoogerecht het summier proces het meest gehanteerde proces was. Voor het trekken van conclusies over de bijdrage van de verdediging aan de totstandkoming van de hervorming van het Maastrichtse strafrecht van de laat 18^e eeuw, dient men echter niet te kijken naar het aantal

110 P. Vromans: *Tractaet de foro competenti*, Lib. 3, Cap. 25, no. 7; J. de Damhouder: *Prax. Crimin.*, Cap. 49 art. 1.2.3.; P. Farinacius: *de Testib.* Tit. 7, quast. 65 en *Pras. Crimin. quaest.* 65, n. 153; Geboorte- en sterfdatum bij auteur onbekend

summiere processen, maar naar het aantal gevallen waarin de beklaagde tot de ordinari procesgang werd toegelaten. Bij het Luiks hooggerecht was dat aanmerkelijk vaker het geval dan bij het Brabants hooggerecht. Noch bij het Luiks hooggerecht, noch bij het Brabants hooggerecht waren de verdedigers enthousiast in het citeren van rechtsgeleerde auteurs. De verdediging beperkte zich doorgaans tot de feiten van de zaak. Hoewel de verdediging in de periode 1760-1794 24 maal de gelegenheid had om de ideeën van de Verlichting onder de aandacht van de hooggerichten te brengen heeft ze van die gelegenheid in het geheel geen gebruik gemaakt. Pré-verlichtingsauteurs werden door de verdediging wel geciteerd, maar slechts twee keer. In geen der geval betrof het daarbij echter een verwijzing die betrekking had op de humanisering van het strafrecht.

Op grond van het bovenstaande moet de conclusie worden getrokken dat de Maastrichtse juristen geen gebruik hebben gemaakt van de hun in de strafrechtpraak ter beschikking staande mogelijkheden tot het introduceren van verlichtingsideeën betreffende de hervorming van het strafrecht. Extra opvallend is de situatie bij het Luiks hooggerecht. Daar had men meer dan bij het Brabants hooggerecht de mogelijkheid tot verwijzing naar de Verlichting, maar er werd desondanks even weinig gebruik van gemaakt.

9. Uit het onderzoek voortvloeiende vragen

9.1 De adviezen van Pélerin

Op basis van de rechtsadviezen die de Maastrichtse raadspensionaris Adrien Louis Pélerin in de periode 1760–1795 aan het Brabants hooggerecht en het hooggerecht van de Vroenhof gaf, mag worden aangenomen dat zich vanaf ± 1780 in Maastricht een omslag in het strafrechtelijk klimaat zou hebben voorgedaan.¹¹² De vraag is hoe deze conclusie zich verhoudt tot de uitkomst van dit onderzoek?

Om hier meer inzicht in te verkrijgen zijn de memoriën en adviezen, die Pélerin in de periode 1760- 1795 in criminele zaken opstelde doorgenomen. De memoriën en adviezen werden gebundeld in *Memoriën en adviezen, gemaakt en gegeven door mij Adr. Lod. Pélerin*.¹¹³ Uit de adviezen komt Pélerin naar voren als iemand die zich bewust was van de betekenis van tortuur en doodstraf en die zich dan ook verzette tegen lichtvaardige toepassing daarvan door het gerecht. Zijn adviezen hadden groot gezag en zoals ook nog zal blijken hadden rechters doorgaans de neiging zich naar een advies van Pélerin te voegen. De conclusie dat

¹¹² Berkvens, Timmermans, p. 41.

¹¹³ Pélerin, *Memoriën, adviezen* nrs. 20, 25, 45, 53, 54, 58, 59.

Pélerin de Verlichting gebruikte als grondslag voor zijn adviezen kan niet getrokken worden. Dat is ook niet nodig, want er leiden meer wegen naar Rome. Pélerin hamerde in zijn criminele adviezen voortdurend op een correcte toepassing van de Criminele Ordonnantiën van 1570. Er zijn daarvan een aantal voorbeelden te noemen. Ten eerste het advies in de zaak die de Brabantse hoogschout in 1779 aanspande tegen August Laroque, directeur van een Maastrichtse inrichting voor de opvang van zwakzinnigen.¹¹⁴ Laroque werd beschuldigd van sexueel misbruik van zijn pupillen. Pélerin stelt in zijn advies dat de tortuur niet kon worden toegepast, omdat dat in dit geval strijdig zou zijn met artikel 42 van de Criminele Ordonnantie van 1570. Een tweede voorbeeld stamt uit het jaar 1783. Het Brabants hooggerecht vroeg Pélerin twee maal om advies met betrekking tot haar voornemen om Pieter Bernard Ludwig, verdacht van domestieke diefstal, aan een scherpe examinatie te onderwerpen. De adviezen zijn overigens door Pélerin zelf niet in zijn *Memoriën en advisen* genoteerd. Ze zijn te vinden in het bewaard gebleven procesdossier.¹¹⁵ Ook in het geval van Ludwig drong Pélerin aan op correcte toepassing van de Criminele Ordonnantiën van 1570. Het eerste advies dat Pélerin ter zake uitbracht was dan ook negatief:

" [...] Wand indicatiën en praesumptiën hoe krachtig die mogen zyn, kunnen missen. Zo dan Uw Edele Achtbaeren in gemoede niet overtuygd zyn van de schuldpligtigheid van den beklaagde, zodanig dat er tot zyne condemnatie niets schynd te resteren dan zyne confessie en belydinge, zo kan de torture ingevolgeden 42 articule van gemelde criminele ordonnantiën geen plaats hebben."

Uit bovenstaand citaat blijkt dat Pélerin tortuur afkeurde als de schuld van de verdachte niet uit hard bewijs maar slechts uit aanwijzingen kon worden afgeleid. Het gerecht legde zich bij het advies neer. Er volgde vooralsnog geen tortuur. Toen echter tijdens een verhoor een met tortuur bedreigde medeverdachte uitlatingen deed, die de verdenking tegen Ludwig alleen maar sterker maakten, vroeg men Pélerin opnieuw om advies. Ditmaal adviseerde hij positief. Hoewel hij het bewijs nog steeds niet geleverd achtte, vond hij de aanwijzingen nu zo sterk dat hij uit de omstandigheden niet anders kon dan de conclusie trekken dat Ludwig schuldig moest zijn. Hij deelde het gerecht nu mee dat hij, als hij rechter was, de verdachte met een gerust geweten naar de pijnbank zou sturen. Het Brabants hooggerecht volgde het advies op. Ludwig bekende weliswaar tijdens de eerste pijnlijke ondervraging, maar trok zijn bekentenis later in. Hierna werd hij nog tweemaal opnieuw

114 BHG -36b.

115 BHG -37.2.

aan de tortuur onderworpen. Beide folteringen doorstond hij, om vervolgens tijdens detentie te overlijden.

In 1791 diende voor het Brabants hooggerecht de zaak tegen Christian Dolmans.¹¹⁶ Dolmans werd beschuldigd van doodslag, maar schijnbaar was de zaak naar de mening van de hoogschout te onduidelijk om via een verkorte of via een extra-ordinarisprocedure te worden afgehandeld. Dolmans werd tot de ordinarisprocesgang toegelaten. Tijdens het proces diende hij een schikkingsvoorstel in. Dit voorstel werd door de hoogschout geaccepteerd en dus eindigde de zaak. In een memorie achteraf liet Pélerin duidelijk merken dat hij het met de keuze van de gerechtelijk officier voor de ordinarisprocesgang en de schikking niet eens was. Hij zou de voorkeur hebben gegeven aan een extra-ordinarisproces. Belangrijker dan dat is echter de stelling betreffende toepassing van de doodstraf die Pélerin in de memorie inneemt:

*"Zo is 't nochtans niet genoeg, dat de eene mensch den andere gedood hebbe, maar het vooral nodig, dat de daader een doodelyk opzet ofte voornemen om te dooden gehad heeft. [...] . Eindelyk kan in faveur van den Beklaagden worden bygebracht, dat een misdad door iemand in toorn en hevigheid gepleegd, verschoning en vermindering van Straf waardig is. En waaromtrent Matthaeus in Tractate de Criminibus Prologom. Cap. 2. r^o ultim. aanmerkt; dat niet zo zeer de gramschap zelve, als wel de billyke oorzaak tot de gramschap, de misdad, verschoond en minder strafbaar maakt; het welk ook gegrond is op het gezag der Wetten Leg. 2. Cod. ad. Leg. Jul. de Adulter. – Leg. 38 § 8. Dig. Cod. – Leg. 1 § ultim. Dig. Ad Leg. Cornel. De Sicarius."*¹¹⁷

Uit bovenstaand citaat blijkt dat Pélerin in de ontwikkeling van zijn denken aangaande de doodstraf in 1791 inmiddels zo ver gevorderd was, dat hij haar alleen nog rechtvaardigde als de verdachte ook duidelijk blijf had gegeven van een opzet tot doden. Uit het advies blijkt tevens dat Pélerin strafvermindering zonder meer op zijn plaats achtte als een delict onder invloed van een hevige gemoedsopwelling zoals toorn werd gepleegd.

Min of meer verlichte ideeën zou men kunnen stellen. Toch baseerde Pélerin zich niet op de Verlichting, maar, zoals we boven zien, op Antonius Matthaeus II en aarzelde hij zelfs niet om een eeuwenoud werk als de Digesten van Justinianus te gebruiken om zijn visie kracht bij te zetten. Dit alles wekt de indruk

116 BHG -13.

117 Pélerin, Memoriën, p. 456.

dat Pélerin wel eens zou kunnen behoren tot de categorie 18e eeuwse rechtsgeleerden die ervan overtuigd waren dat hervorming van het strafrecht weliswaar moest plaatsvinden, maar dan wel binnen het kader van de bestaande wetgeving. Oogmerk van de aanhangers van deze leer was, te laten zien dat in de extraordinarisprocedure aanmerkelijke en belangrijke verbeteringen konden worden doorgevoerd zonder tussenkomst van de wetgevende macht. Op basis van het bestaande recht was het mogelijk om gebreken en misbruiken te weren en verkeerde begrippen die tot misverstanden en misbruik leidden te laten varen.¹¹⁸ In de Nederlanden was onder andere Bavius Voorda (1729–1799) een aanhanger van deze leer.¹¹⁹

De vaststelling dat de adviezen van Pélerin aanleiding geven te vermoeden dat er vanaf 1780 ook in Maastricht hervormingstendensen op gang kwamen, is mijns inziens terecht. Dat Pélerin bij zijn streven naar hervorming niet de Verlichting, maar het bestaande recht als basis gebruikte, doet daaraan niet af. Jammer genoeg volgden andere Maastrichtse juristen het voorbeeld van Pélerin niet.

9.2 *Summiere strafprocesvoering*

In het laat 18e eeuws Maastrichtse strafproces werd veelvuldig summier geprocedeerd. We zagen dit in paragraaf 7.2. De vraag is waarom? J.C.G.M Jansen koppelt de neiging tot summier procederen aan de hoge kosten en risico's die voor de hoogschouten aan uitgebreid procederen verbonden waren.¹²⁰ Hij onderbouwt zijn mening met verwijzingen naar eerdere studies van Nicole en Yves Castan,¹²¹ die uitwijzen dat in de 18^e eeuw in grote delen van Europa de gewoonte bestond om gebruik te maken van goedkopere en efficiëntere vormen van rechtspleging vanwege de financiële risico's die schouten en drossaards destijds liepen.¹²² Dat dit een plausibele verklaring lijkt, zien we aan het proces, dat de Brabantse hoogschout in 1763 tegen Geertruid Glabbeek voerde.

Glabbeek werd ervan beschuldigd, dat zij vrouwen tot prostitutie aanzette en hen de gelegenheid bood om in haar huis hun klanten te ontvangen. Na een ordinarisproces dat 19 maanden duurde, verklaarde het Brabants hooggerecht de

118 De Monté Verloren, *Geschiedenis*, p. 207.

119 Ibid.

120 Janssen, *Joden in Limburg*, p. 83.

121 Castan, *Nicole Justice et répression en Languedoc à l'époque des lumières*, Paris : Flammarion 1980 ; Castan, *Yves Mentalité rurale et urbaine à la fin de l' Ancien Régime dans le ressort de Parlement de Toulouse, Crime et Criminalité en France*, Paris 1971, p. 178.

122 Janssen, *Joden in Limburg*, p. 83.

hoogschout in zijn vervolging ongefundeerd. Glabbeeck werd vrijgesproken en de hoogschout in de proceskosten veroordeeld. Na haar vrijspraak probeerde Geertruid Glabbeeck twee jaar lang met grote vasthoudendheid de door haar ten onrechte geleden schade vergoed te krijgen. Zij had tijdens haar detentie een beroerte gehad en het ontstaan daarvan schreef zij toe aan het slechte detentieregime waaraan zij gedurende 19 maanden onderworpen was geweest. Zij was genoodzaakt geweest al haar bezittingen te verkopen om haar medische kosten te bestrijden, om haar eigen detentiekosten te voldoen en om de kosten te betalen voor elders doen onderbrengen en verzorgen van haar kinderen. Eén van haar kinderen die een betaalde aanstelling had gehad als koorknaap bij het kapittel van Sint Servaas en die nog enigermate aan het gezinsinkomen zou hebben kunnen bijdragen, had zijn aanstelling verloren als gevolg van de slechte roep die het hebben van een gedetineerde moeder nu eenmaal destijds meebracht.

Het feit dat Glabbeeck niet beschikte over de financiële middelen om tegen de hoogschout te procederen hield haar er niet van af haar recht te zoeken. Het dossier bevat meerdere requesten waarin Glabbeeck de schepenen om kosteloze toevoeging van een advocaat en procureur verzocht. Aanvankelijk lijken de schepenen van het Brabants hooggerecht voor dit verzoek niet ongevoelig te zijn geweest. Dat blijkt uit een in het dossier aanwezig verzoek van de schepenbank gericht aan advocaat Banens waarin deze verzocht werd om Glabbeeck op hun kosten van rechtsbijstand te voorzien. Banens wees echter de zaak af op grond van onvolledigheid van stukken en omdat hij andere verplichtingen had. Uiteindelijk is een rechtszaak voorkomen en het officie van de openbare aanklager de dans ont-sprongen, doordat de raadspensionaris van Brabantse zijde zich in negatieve zin uitliet over de veronderstelde rechten van Glabbeeck. Voor de schepenbank vormde dat aanleiding om de aanspraken van Glabbeeck ongefundeerd te verklaren. Een beslissing waarbij betrokkene zich, blijkens het ontbreken van verdere stukken in het dossier, lijkt te hebben neergelegd.

De vraag of het kostenaspect bijdroeg aan de algemene neiging tot summier procederen, geeft geen antwoord op de vraag of het aantal zaken dat in Maastricht door middel van de summiere procedure werd afgedaan niet aan de erg hoge kant was. Een percentage van ruim 88 procent bij het Brabants hooggerecht lijkt aan de erg hoge kant. Of het dat ook werkelijk is, zou vastgesteld kunnen worden door het cijfer te vergelijken met dat van het aantal summiere processen elders, wat evenwel niet past binnen het kader van het onderhavige onderzoek, maar alleszins het aanbevelen waard lijkt.

9.3 Verschillen tussen het Brabants en het Luik hooggerecht.

Tijdens het onderzoek werden enkele malen verschillen in aanpak tussen het Brabantse en het Luikse gerecht geconstateerd. Gebleken is dat de strafmaat voor accijnsontduiking verschilde én gebleken is dat de beide gerechten verschilden in de mate waarin ze zaken tot de ordinarisprocedure toelieten. Het zou interessant zijn om te na te gaan of zich meer verschillen voordeden en zo ja, welke dat waren en waarom de beide gerechten van aanpak verschilden. Ook dit onderzoek past evenwel niet binnen het kader van het onderhavige onderzoek maar is ook zeker het aanbevelen waard.

9.3 Een andere onderzoeksmethode ?

Dit onderzoek heeft uitgewezen dat in ieder geval van de zijde van de Maastrichtse juristen weinig tot niets ondernomen werd om de leer van de Verlichting in de rechtspraak te introduceren. Dat hoeft echter niet zonder meer te betekenen dat er totaal geen beweging in het Maastrichtse strafrecht zat. De onder 6.3.1. geschetste ontwikkeling in de strafmaat in geval van accijnsontduiking doet vermoeden dat ook bij andere delicten het gerecht door de tijd heen misschien wel milder is gaan straffen. Het zou daarom een optie kunnen zijn om niet vanuit de positie van de verdediging naar eventuele moderniseringstendensen onderzoek te verrichten, maar te kijken naar de reacties van de Maastrichtse gerechten op een bepaald type delict, en deze reacties voortschrijdend in de tijd te registreren. Vergelijking van de diverse registraties zou dan eventuele veranderingen in de straftoemeting aan het licht kunnen brengen, hetgeen een aanwijzing voor een meer geleidelijk verloopende hervorming zou kunnen zijn. Een hervorming, die dan door andere factoren dan de verdediging in gang gezet is.

10 Samenvatting

Het fenomeen Verlichting kan vanuit verschillende invalshoeken benaderd worden. De invulling die de Verlichting kreeg, verschilt afhankelijk van tijd en plaats.

Tijdens de Verlichting lijkt de rechtswetenschap nauw verbonden te zijn geweest met de grote vragen van het tijdperk. Vragen met betrekking tot de hervorming van het recht betroffen doorgaans de aanpassing van rechtssystemen aan de behoeften van de samenleving. De hervorming van het strafrecht stond in het middelpunt van de belangstelling. Speerpunten waren de humanisering van het strafrecht door bestrijding van wreed en inefficiënt gebruik van tortuur, dood- en

lijfstraffen, het beter op elkaar afstemmen van daad en straf, het op de wet baseren van straffen en de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht.

Montesquieu, Voltaire en Beccaria zijn de geschiedenis ingegaan als de meest bekende strafrechtcritici van de Verlichting. Beccaria wordt wel gezien als de vader van het huidige strafrecht. Door middel van een aantal hervormingsvoorstellen probeerde hij de instelling van een nieuw strafrechtstelsel te creëren dat het contractuele karakter van de samenleving weerspiegelde, tegemoet kwam aan de behoeften van de samenleving en een aan de mens aangeboren neiging tot streven naar rationaliteit, eigen bevrediging, en de vrijheid om voor zichzelf te beslissen over de weg, die hij in het leven te gaan had

Dat de Verlichting ook in Maastricht vaste voet aan de grond had, toonde Spiertz aan door middel van onderzoek naar de omvang en inhoud van de bibliotheken van laat 18^e eeuwse intellectuelen. Door onderzoek naar het verband tussen de inhoud van de betreffende bibliotheken en de sociale klasse van hun bezitters, kwam hij tot de ontdekking, dat het overgrote deel van de in Maastricht verhandelde verlichtingsliteratuur in handen was van Maastrichtse advocaten en overheidspersonen. Op grond van de bevindingen van Spiertz lijkt de conclusie dat de Verlichting ook in de Maastrichtse rechtspraktijk haar weerklank zou kunnen vinden alleszins gewettigd.

Onderzoek van de archieven van de Maastrichtse hooggerechten levert echter op, dat de laat 18^e eeuwse Maastrichtse juristen weliswaar de ideeën van de Verlichting tot zich namen, maar geen vertaalslag naar de rechtspraktijk maakten. De omzetting naar de rechtspraktijk heeft waarschijnlijk niet plaatsgevonden omdat er in Maastricht weinig (bij het Brabants hooggerecht misschien zelfs dramatisch weinig) beklagden tot de ordinaris procesfase, werden toegelaten. Het gevolg daarvan was, dat er in criminele zaken waarschijnlijk amper vraag was naar juridische bijstand. Een kanttekening is hierbij op zijn plaats. Namelijk, ook als meer op tegenspraak geprocedeerd zou zijn geweest, blijft het de vraag of er ook meer naar verlichtingsauteurs verwezen zou zijn. De citeerneiging onder de Maastrichtse advocatuur was namelijk zeer laag. Op grond van het feit dat slechts zo weinig van de aanwezige mogelijkheid tot citeren gebruik gemaakt is, is het onwaarschijnlijk te achten dat er meer naar verlichtingsauteurs zou zijn verwezen als er meer zaken tot de ordinaris-procedure zouden zijn toegelaten.

Een aanbeveling voor vervolgonderzoek zou kunnen zijn om eventuele moderniseringstendensen op te sporen door niet naar de rol van de verdediging te kijken maar door het registreren van de reacties van de Maastrichtse gerechten op een bepaald type delict, voortschrijdend in de tijd. Vergelijking van de diverse regis-

traties zou dan eventuele veranderingen in de straftoemeting aan het licht kunnen brengen, hetgeen een aanwijzing voor een meer geleidelijk verlopen hervorming zou kunnen zijn, die anders dan door de verdediging werd aangestuurd. Het aantal in Maastricht gevoerde summere processen lijkt aan de hoge kant. Interessant zou het wellicht zijn om vast te stellen of het aantal summere processen dat in Maastricht gevoerd werd in extreme mate verschilt van het aantal elders gevoerde summere processen en zo ja, wat daarvoor de reden was. Ook zou het interessant kunnen zijn om na te gaan of processuele verschillen en verschillen in strafmaat tussen de beide hooggerechten regel waren en wat daarvoor de reden was.

Vooralsnog wordt afgesloten met de vaststelling dat alhoewel er in de tweede helft van het 18^e eeuwse Maastricht sprake was van meer dan, zoals Porter het stelt, een spatje Voltaire en co., de Maastrichtse strafrechtpraktijk daar niet van heeft mogen profiteren.

Bijlage 1

Processen Brabants hooggerecht per jaar

Jaar	Geregistreerde zaken	Niet afgeronde zaken	Verstek zaken	Procesvariant			Tortuur	Verwijzing naar rechtsgeleerde doctrine	
				Sommier	Ordinaris	Extra-ordinaris		Pré-verlichting	Verlichting
1760	5	2	0	3	0	0	0	0	0
1761	7	3	0	4	0	0	0	0	0
1762	9	2	0	6	1	0	0	0	0
1763	1	0	0	0	1	0	0	0	0
1764	1	0	0	1	0	0	0	0	0
1765	4	1	0	2	1	0	0	0	0
1766	3	0	0	2	1	0	0	0	0
1767	2	0	0	2	0	0	0	0	0
1770	4	0	0	4	0	0	0	0	0
1771	4	0	0	4	0	0	0	0	0
1772	3	1	0	2	0	0	0	0	0
1773	3	1	0	1	0	1	1	0	0
1774	11	3	0	8	0	0	0	0	0
1775	8	5	0	2	1	0	0	0	0
1776	3	1	0	2	0	0	0	0	0
1777	8	3	0	4	1	0	0	0	0
1778	11	6	0	4	1	0	0	1	0
1779	9	4	1	3	0	1	1	0	0
1780	6	3	0	3	0	0	0	0	0
1781	1	1	0	0	0	0	0	0	0
1782	5	4	0	1	0	0	0	0	0
1783	11	4	0	6	0	1	1	1	0
1784	3	0	0	3	0	0	0	0	0
1785	5	1	0	4	0	0	0	0	0
1786	13	7	2	4	0	0	0	0	0
1787	7	2	0	5	0	0	0	0	0
1788	7	4	0	3	0	0	0	0	0
1789	5	3	0	1	1	0	0	0	0
1790	2	1	0	1	0	0	0	0	0
1791	1	1	0	0	0	0	0	0	0
1792	2	1	0	1	0	0	0	0	0
1793	9	2	0	6	1	0	0	0	0
1794	2	2	0	0	0	0	0	0	0
Totaal	175	68	3	92	9	3	3	2	0

Bijlage 2

Processen Luiks hooggerecht per jaar

Jaar	Geregistreerde zaken	Niet afgeronde zaken	Verstekzaken	Procesvariant			Tortuur	Verwijzing naar de rechtsgeleerde doctrine	
				Summier	Ordinaris	Extra-ordinaris		Pré-verlichting	Verlichting
1760	1	1	0	0	0	0	0	0	0
1761	4	2	1	0	1	0	0	0	0
1762	2	1	0	1	0	0	0	0	0
1763	1	1	0	1	0	0	0	0	0
1764	3	1	0	1	1	0	0	0	0
1765	1	1	0	0	0	0	0	0	0
1772	2	0	0	1	1	0	0	0	0
1773	3	3	0	0	0	0	0	0	0
1774	4	0	1	3	0	0	0	0	0
1775	2	1	1	0	0	0	0	0	0
1776	2	0	0	2	0	0	0	0	0
1777	1	1	0	0	0	0	0	0	0
1779	5	3	0	0	2	0	0	0	0
1780	4	3	0	0	1	0	0	0	0
1782	4	0	0	0	3	0	0	0	0
1783	5	1	0	2	2	0	0	0	0
1784	1	0	0	1	0	0	0	0	0
1785	4	1	0	3	0	0	0	0	0
1786	1	0	0	0	1	0	0	0	0
1787	2	1	0	0	1	0	0	0	0
1788	1	0	0	1	0	0	0	0	0
1789	1	0	0	1	0	0	0	0	0
1790	1	0	0	0	1	0	0	0	0
1791	1	0	0	0	1	0	0	0	0
1793	1	0	0	1	0	0	0	0	0
Totaal	57	21	3	18	15	0	0	0	0

Lijst van geraadpleegde bronnen

Literatuur

Beccaria, Misdaden

Beccaria, C.:

Over misdaden en straffen, Kluwer Rechtswetenschappen Antwerpen /

W.E.J. Tjeenk Willink Zwolle, 1982

Berkvens, Hervorming

Berkvens, A.M.J.A.:

Hervorming van strafrecht en strafprocesrecht in de Zuidelijke Nederlanden in de tweede helft van de achttiende eeuw

In: A.M.J.A. Berkvens, A.FI. Gehlen, G.H.A. Venner (red.) "Flittich erforscht und gecolligeert" Opstellen over Limburgse Rechtsgeschiedenis, Limburgs Geschiedkundig en Oudheidkundig Genootschap, Maastricht, 1995, p. 137-171

Berkvens, Timmermans:

Berkvens, A.M.J.A.:

A propos van de affaire Laurent Timmermans, enkele beschouwingen over de hervorming van het strafrecht en het strafproces in Oostenrijks Opper-Gelre en de Zuidelijke Nederlanden in de tweede helft van de achttiende eeuw. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar rechtsgeschiedenis van de Limburgse Territoria aan de Universiteit Maastricht, Limburgs Geschiedkundig en Oudheidkundig Genootschap, Maastricht 1999

Berkvens, Strafprocesrecht

Berkvens, A.M.J.A.:

Een aanzet tot hervorming van het strafprocesrecht in Staats opper-Gelder in 1762

In: Pro Memorie. Bijdragen tot de rechtsgeschiedenis der Nederlanden, jaargang 4.2, Uitgeverij Verloren, Hilversum, 2002, p. 347-361

Bussels, Bibliotheek

Bussels, C.M.:

Over de bibliotheek en de kunstwerken van Charles Clement Roemers

In: Miscelanea Trajectensia, Maastricht, 1962, p. 557-566

Bosch, J.W., Beccaria et Voltaire

Bosch., J.W. :

Beccaria et Voltaire chez Goswin De Fierlant et quelques autres juristes belges et néerlandais

In : Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis deel 29, Universitaire Pers Leiden/ Nijhoff The Hague
Kluwer Rechtswetenschappen Antwerpen, 1961, p. 1-21

Crahay, Coutumes

Crahay, L.:

Coutumes de la ville de Maestricht, Fr. Gobbaerts, Bruxelles, 1876

Dahlem, Montesquieu

Dahlem, F.G.:

Das Strafrecht bei Montesquieu, Proefschrift uitgegeven in eigen beheer, Mainz, 1952

De Monté Verloren, Geschiedenis

De Monté Verloren, J.P.H.:

Geschiedenis van de wetenschap van het strafrecht en strafprocesrecht in de Noordelijke
Nederlanden vóór de codificatie, NV. Noord-Hollandse Uitgevers Maatschappij, Amsterdam,
1942

Von Effinger-Von Wildegg, Tagebuch

Effinger, S. von,-von Wildegg,:

Aus dem Tagebuch des Schlossfrauleins von Wildegg, Thomas Verlag, Zürich, jaartal
onbekend

Gay, Enlightenment

Gay, P.:

The Enlightenment, an interpretation: The science of Freedom, reprint, W.W. Norton &
Company, Londen/New York, 1977

Gerbenzon-Algra, Voortgangh

Gerbenzon P. en Algra, N. E.:

Voortgangh des rechtes. De ontwikkeling van het Nederlandse recht tegen de achtergrond
van de West-Europese cultuur, Wolters Noordhoff n.v., Groningen, 1971

Janssen, Joden in Limburg

Jansen, J.G.C.M.:

Strafrechtspraak en joden in Limburg in de 18^e en vroege 19^e eeuw

In: Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg XXXI, onder de redactie van Dr Remigius Dieteren O.F.M. en Prof. Dr J.G.C.M. Jansen, Van Gorcum, Assen/Maastricht, 1986, p. 78 -101

Javier Treviño, Sociology

Javier Treviño, A.:

The sociology of law; classical and contemporary perspectives, St. Martin's Press, New York, 1996

Leunissen, Brieven, Maasgouw

Leunissen, H.H.J.:

Brieven over Maastricht. Overdruk in 5 delen van:

Havé, A.J. l' Homme-sans-façon ou Lettres d' un voyageur allant de Paris à Spa, zonder nadere aanduiding

In : De Maasgouw, tijdschrift voor Limburgse geschiedenis en oudheidkunde, uitgave van het Limburgs Geschiedkundig en Oudheidkundig Genootschap, jrg. 1970-1974, dln. 89-93

Lokin-Zwalve, Hoofdstukken

Lokin, J.H.A. en Zwalve W.J.:

Hoofdstukken uit de Europese codificatiegeschiedenis, derde druk, Kluwer, Deventer, 2001

Maestro, Voltaire and Beccaria

Maestro, M. T.:

Voltaire and Beccaria as reformers of criminal law, Columbia University Press, New York, 1942

Martinage, Strafrecht

Martinage, R.:

Geschiedenis van het strafrecht in Europa, Ars Aequi Libri, Nijmegen, 2002

Monballyu, Raad van Vlaanderen

Monballyu, J.:

De raad van Vlaanderen en de hervorming van het strafrecht (1756-1787)

In: Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis deel 64, Universitaire Pers Leiden/ Nijhoff The Hague Kluwer Rechtswetenschappen Antwerpen, 1996, p. 47-77

Monballyu, Goswin de Fierlant

Monballyu, J.:

De rol van de wetgever en de rechter bij de strafrechtsbedeling volgens Goswin de Fierlant (1735-1804)

In: Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis deel 68, Universitaire Pers Leiden/ Nijhoff The Hague Kluwer Rechtswetenschappen Antwerpen, 2000, p. 281-300

Monballyu, Strafrechtspleging

Monballyu, J.:

Het onderscheid tussen de civiele en de criminele en de ordinaire en de extraordinaire strafrechtspleging in het Vlaamse recht van de 16de eeuw

In: Misdaad, zoen en straf. Aspecten van de middeleeuwse strafrechtsgeschiedenis in de Nederlanden (ed. H.A. Diederiks en H.W. Roodenburg), Hilversum, 1991, p. 120-132

Montesquieu, Geest der Wetten

Montesquieu, Ch. de:

Over de Geest der Wetten, Boom, Amsterdam/Meppel, 1998

Porter, Enlightenment

Porter, R.:

The Enlightenment, Palgrave, Basingstoke, 2001

Prakken, Laatste woord

Prakken, T.:

Het laatste woord, zes opstellen over verdediging in strafzaken, Kluwer, Deventer, 2005

Schmidt, Einführung

Schmidt, E.:

Einführung in die Geschichte der deutschen Strafrechtspflege, Göttingen, 1965

Spiertz, Maastricht

Spiertz, M.G.:

Maastricht in het vierde kwart van de achttiende eeuw: kerkelijke, politieke en sociale verhoudingen 1775-1801, van Gorcum, Assen, 1964

Suringar, Regeeringsvorm

Suringar, L.J.:

Bijdrage tot de kennis van den regeeringsvorm van Maastricht en zijn ressort, meer bijzonder gedurende het tijdvak 1632-1794, Van der Hoek, Leiden, 1873

Rattner-Danzer, Aufklärung und Fortschrittsdenken

Rattner, J. en Danzer, G.:

Aufklärung und Fortschrittsdenken in Deutschland 1750-1850: von Kant und Lessing bis Heine und Feuerbach, Königshausen und Neumann, Würzburg, 2004

Yolton, Blackwell Companion

Yolton, J. W.(ed.):

The Blackwell Companion to the Enlightenment, Blackwell, Oxford, 1991

Vrugt, Criminele Saken

Vrugt, M. van de:

Aengaende criminele saken : drie hoofdstukken uit de geschiedenis van het strafrecht, Kluwer, Deventer, 1982

Catalogi

Catalogue d'une très-belle collection de livres de jurisprudence, de morale, d'histoire, sciences et arts, de tout genre de littérature, comme aussi d'une belle collection de tableaux; le tout délaissé par feu Mme. C.M. Cramer, veuve de Mr. H.M. de Vlieckx, en son vivant bourguemaître de la ville de Maestricht, dont la ventese fera, le 21 Décembre 1807. [Maestricht] : de l'imprimerie de Th. Nypels.

Catalogue d'une belle collection de livres de théologie et de morale, de jurisprudence, d'histoire et de voyages, des arts et des sciences et de tout genre de littérature, bien conditionnés & reliés. Comme aussi d'une très-belle collection de tableaux. Délaissé par feu Mr. A.Q. Collard, en son vivant bourguemaître de la ville de Maestricht. Dont la vente se fera mardi le 26 Avril 1808. A Maestricht : chez S. Landtmeter.

Internet

Hooker, European Enlightenment

Hooker, J.:

The European Enlightenment, World Civilisations, an internet classroom and anthology, Washington State University, www.wsu.edu/~dee/enlight/enlight.html, voor het laatst geraadpleegd op 1 augustus 2005

Doucet, Droit Criminel

Doucet, J. P. :

Le droit criminel, droit pénal - procédure pénal

http://ledroitcriminel.free.fr/la_legislation_criminelle/anciens_textes/

[ordonnance_criminelle_de_1670.htm](http://ledroitcriminel.free.fr/la_legislation_criminelle/ordonnance_criminelle_de_1670.htm), voor het laatst geraadpleegd op 4 augustus 2005

Mijnhardt, Nederland

Mijnhardt, W.:

Nederland en de Verlichting

In: Rekenschap, tijdschrift voor wetenschap en cultuur, uitgave Humanistisch Verbond,

Amsterdam, juni 1998, <http://www.human.nl/rekenschap/>, voor het laatst geraadpleegd op

18 augustus 2005

CD – rom

Encarta, Verlichting

Aalders H. e.a. (red.):

Microsoft Encarta Winkler Prins Encyclopedie Basiseditie, Microsoft Corporation/ Het Spectrum, Redmond USA, 1993-2001

Van Dale, Verlichting

Van Dale:

Groot woordenboek hedendaags Nederlands versie 2.0 op basis van Van Dale Groot

woordenboek hedendaags Nederlands, derde druk, © Copyright 2002 Van Dale Lexicografie

bv, Utrecht/ Antwerpen

Archiefbronnen

Collectie Gemeentearchief Maastricht, ondergebracht bij het Regionaal Historisch Centrum Limburg:

Archief Brabants hooggerecht 1760 -1795

Procesdossiers: archiefdozen 32.2 tot en met 39.2

Criminele rollen: archiefdozen 10 tot en met 13

Archief Luiks hooggerecht 1760-1795

Procesdossiers: archiefdozen 21 tot en met 25

Criminele rollen: archiefdozen 4 tot en met 6

Collectie Rijksarchief Limburg, ondergebracht bij het Regionaal Historisch Centrum Limburg:

Limburg: Pélerin, Memoriën

Pélerin, A.L.

Memoriën en advisen, gemaakt en gegeven door mij Adr. Lod. Pélerin, Collectie Handschriften, nr. 26